

**EPISODIS DE MATÈRIA TROIANA
EN EL MANUSCRIT ESPAGNOL 13
DE LA BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE¹**

JOAN M. PERUJO MELGAR

Universitat d'Alacant

ABSTRACT:

This article focuses on the episodes related to the matter of Troy included in the manuscript Espagnol 13 of the Bibliothèque nationale de France (Paris) that contains, among other texts, a fifteenth century Catalan translation of *Histoire ancienne jusqu'à César*, the great universal chronicle written in the early thirteenth century and attributed to Wauchier de Denain. Some considerations about the main features of the underlying model of this translation are singled out, and the most relevant features of the text are also analysed. Unlike the other Catalan translation of the *Histoire ancienne jusqu'à César* that has come down to us (Ms. 352, in Biblioteca de Catalunya), this version does not offer a full translation of the Trojan section of the *Histoire ancienne jusqu'à César*, but of just a few passages, those that seemed to be more interesting for the author/compiler. Thus, some hypotheses are offered –the knowledge of the *Historia destructionis Troiae*, Guido delle Colonne's latin version, or maybe of the other

¹ Aquest treball s'ha dut a terme en el marc del projecte d'investigació "BITECA y su contexto literario (occitano y latín). De los manuscritos al mundo digital" (FFI2014-55537-C3-1-P), finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat (Secretaria d'Estat d'Investigació, Desenvolupament i Innovació), amb participació de fons FEDER, i dirigit per la Dra. Gemma Avenoza (UB - IRCVM) i el Dr. Xavier Espluga (UB). Vam presentar una aportació prèvia sobre el mateix tema al Coloquio Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval: Libros, lecturas y reescrituras, organitzat per la Universidad de Zaragoza, 24-26 d'octubre de 2018.

Catalan version— in order to explain why this Catalan translation is missing the core of the story, precisely the most narrative section with all the details and circumstances of the Trojan War. The study is completed with the edition in an appendix of those episodes related to the matter of Troy, so far unpublished, of this Catalan version of the great French universal chronicle.

Keywords: matter of Troy, *Historie ancienne jusqu'à César*, Ms. Espagnol 13 (BnF), *Historia destructionis Troiae*, Guido delle Colonne, medieval translation.

La *Historie ancienne jusqu'à César* en el context de la cronística catalana medieval

Dins la copiosa cronística catalana d'època medieval ocupen un lloc destacat les cròniques universals, obres d'abast veritablement ambiciós, per tal com pretenien recollir la història de la humanitat des de la creació del món fins al present dels compiladors. Moltes d'aquestes obres s'inspiren en cròniques prèvies escrites generalment en llatí o en francès, com el *Compendi historial* encarregat pel rei Pere III al frare dominic Jaume Domènec, en el qual subjau el model de l'*Speculum historiale* de Vincent de Beauvais. El text català, en altres casos, és el resultat directe d'una traducció, com la versió catalana del *Chronicon mundi* de Guillaume de Nangis, que serví de font a l'anònim *Flos mundi*, la crònica catalana més extensa que ens ha arribat².

El període més fructífer pel que fa a la producció i la traducció en llengua catalana d'obres de contingut històric coincideix amb el regnat del rei Pere III. L'interès del Cerimoniós, que ordenà compondre o traduir nombroses obres de temàtica històrica, propicià, sens dubte, que el seu regnat siga considerat com l'època d'esplendor per a la historiografia catalana medieval³.

² Vegeu BOHIGAS, P., "Notas sobre algunas crónicas catalanas contenidas en manuscritos de la Biblioteca Nacional", *Revista de Bibliografía Nacional*, 2 (1941), pp. 65-89; COLL I ALENTORN, M., "Les cròniques universals catalanes", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 34 (1971-1972), pp. 43-50; TOLDRÀ, M., "La prosa històrica", en L. Badia (dir.), *Historia de la literatura catalana*, vol. III, Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Editorial Barcino - Ajuntament de Barcelona, 2015, pp. 163-72.

³ Són ben significatives, en aquest sentit, les paraules de Jaume Domènec, en el pròleg al *Compendi historial*, sobre la passió del rei Pere per la història antiga: «En per amor de açò, lo molt alt e molt poderós de gran magnificència príncep e senyor en Pere, per la gràcia de Déu rey de Aragó, de València, de Mallorca, de Cerdenya e de Còrcega, comte de Barcelona, de Rosselló e de Cerdanya, considerant e pensant ço que damunt és dit, volent provehir a son regne de regiment degut e profitós, ha manat que li sien aportades les històries he fets qui són estats en los anys passats, axí com diu la paraula de Ester al començament proposada. E no tan solament ha

Erudits com Miquel Coll i Alentorn o Jaume Massó i Torrents van inventariar aquestes obres i, el 1912, el segon fins i tot va planificar un programa per a la publicació dels textos que integren el patrimoni de la cronística catalana⁴. Un programa, per cert, lluny de ser acomplit a hores d'ara, ja que, si bé les anomenades «grans cròniques» catalanes han tingut més èxit, moltes de les altres encara són inèdites⁵, a pesar que aquestes obres –considerades en alguns casos «mostres literàries d'una vigorosa originalitat»– constituïren el canemàs de versemblança sobre el qual bastiren el seu relat narracions cavalleresques de gran volada com el *Tirant lo Blanch* o el *Curial e Güelfa*⁶.

Entre el conjunt d'obres de contingut històric traduïdes durant aquest període, cal remarcar l'atenció que va rebre la *Histoire ancienne jusqu'à César* (HAC), la magna crònica universal de principis del s. XIII atribuïda a Wauchier de Denain. D'aquesta compilació històrica, que s'inicia amb la creació del món i que pretenia arribar fins als primers reis de França, tot i que va quedar interrompuda en els capítols relatius a les conquestes de Juli Cèsar a la Gàl·lia, s'han conservat fins a tres redaccions distintes⁷. L'obra, coneguda també amb el

volgut e manat que li sien aportades les istòries de son regne o de una gent ho de un temps, mas del començament del món tro en aquest temps en lo qual lo dit senyor regna, de totes gents, regnes e estaments qui's poran trobar; e per tal que sien pus covinents e de major utilitat a tot lo seu poble, ha ordenat que sien transladades e posades en lengua romana, e que digam mills, en lengua catalana», citat en TOLDRA, M., “Pròleg del *Compendi historial*, de Jaume Domènec”, *Vademècum*, 19 de juliol de 2014 [en línia: <https://mariatoldra.wordpress.com/2014/07/19/proleg-del-compendi-historial-de-jaume-domenec/> (última consulta: 20-II-2020)].

⁴ Els treballs de Miquel Coll i Alentorn han sigut recopilats en el volum *Historiografia*, Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991. De Massó i Torrents, vegeu “Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional”, *Revue Hispanique*, t. XV, 47-48 (1906), pp. 486-613, i el seu programa, en *Exposició d'un pla de publicació de les cròniques catalanes*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1912.

⁵ Cfr. AGUILAR, J. A., “La historiografia medieval”, en A. Hauf (dir.), *Panorama crític de la literatura catalana. I. Edat mitjana. Dels inicis a principis del segle XV*, Barcelona, Vicens Vives, 2010, pp. 158-83 (p. 158), amb una síntesi bibliogràfica sobre la cronística catalana medieval en pp. 174-182.

⁶ Vegeu BADIA, L., “Veritat i literatura a les cròniques medievals catalanes”, en *Tradicció i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València - Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 19-38.

⁷ Sobre les diverses redaccions, ofereix un bon estat de la qüestió la introducció de C. CROIZY-NAQUET a Y. Otaka (ed.), *L'Histoire ancienne jusqu'à César (deuxième rédaction)*, Orléans, Paradigme, 2016, vol. I, pp. 9-65 (vegeu en nota 6, p. 11, referències bibliogràfiques sobre la possibilitat d'una quarta redacció). Vegeu també, de la mateixa autora, “Wauchier de Denain ou l'expérience de l'histoire dans l'*Histoire ancienne jusqu'à César*”, en S. Douchet (dir.), *Wauchier de Denain polygraphe du XIIIe siècle*, Aix-en-Provence, Presses Universitaires de Provence, 2015, pp. 75-92. També TRACHSLER, R., “L'Histoire au fil des siècles. Les différentes rédactions de l'*Histoire ancienne jusqu'à César*”, en R. Wilhelm (ed.), *Transcrire*

títol *Estoires Roger*, conté diverses seccions temàtiques, en les quals cobren especial importància els fets relatius a la història de les ciutats de Tebes i Troia o les gestes del troià Eneas, en consonància amb els *romans* antics dedicats a aquests temes emprats com a fonts⁸. La cinquena secció és la que correspon a la guerra de Troia i, en la versió de la primera redacció, inclou bàsicament una traducció en prosa de la *De excidio Troiae historia* de Dares amb detalls del *Roman de Troie* de Benoît de Sainte-Maure. També va ser traduïda en castellà i, de fet, la primera redacció d'aquesta crònica, la que combina el text de Dares amb el *Roman de Troie*, és el principal model i la font més important per a la compilació de la *General estoria* d'Alfons el Savi⁹.

S'ha dit que les cròniques universals solen ser obres obertes¹⁰, és a dir, a pesar de seguir un model, cada compilador adapta els materials d'una manera concreta, segons els seus interessos, el públic al qual s'adreça, el missatge que li interessa remarcar o altres circumstàncies com els possibles patrocinadors, la ciutat o la cort en què treballa, etc. No és estrany, doncs, que el model siga completat amb altres materials o que, al mateix temps, determinats passatges siguin resumits o eliminats, o fins i tot ampliat o recreats en altres casos, depenent del propòsit que guia cada compilació. Igualment, les dues traduccions en català que coneixem de la *Histoire ancienne jusqu'à César*, inèdites en la major part, són ben representatives d'aquesta manera de treballar i del caràcter obert de les cròniques universals¹¹.

et/ou traduire. Variation et changement linguistique dans la tradition manuscrite des textes médiévaux. Actes du congrès international (Klagenfurt 15-16 novembre 2012), Heidelberg, Winter, 2013, pp. 77-95. Sobre la datació de l'obra, vegeu MONTORSI, F., "Sur l'intention auctoris et la datation de l'*Histoire ancienne jusqu'à César*", *Romania*, 134 (2016), pp. 148-65.

⁸ Vegeu MEYER, P., "Les premières compilations françaises d'histoire ancienne", *Romania*, 14 (1885), pp. 36-81. Un extracte de les diverses seccions de l'obra, amb la llista de manuscrits conservats, en JUNG, M.-R., *La légende de Troie en France au moyen âge: analyse des versions françaises et bibliographie raisonnée des manuscrits*, Basel - Tübingen, Francke Verlag, 1996, pp. 334-57. Vegeu també RAYNAUD DE LAGE, G., "L'*Histoire ancienne jusqu'à César* et les *Faits des Romains*", *Le Moyen Âge*, 55 (1949), pp. 5-16; i, del mateix autor, "Les romans antiques et la représentation de l'Antiquité", *Le Moyen Âge*, 67 (1961), pp. 247-91. Compareu la llista de seccions segons diversos autors en TRACHSLER, "L'Histoire au fil des siècles", pp. 78-79.

⁹ Vegeu PUNZI, A., *Sulla sezione troiana della General Estoria di Alfonso X*, Roma, Bagatto Libri, 1995; CASAS RIGALL, J., *La materia de Troya en las letras romances del siglo XIII hispano*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 1999, pp. 122-26.

¹⁰ TOLDRÀ, "La prosa històrica", p. 164. En realitat, si fa no fa, la mateixa afirmació pot aplicar-se a les obres dels cronistes catalans autòctons; vegeu HAUF, A. G., "Les cròniques catalanes medievals. Notes entorn a la seva intencionalitat", en A. Balcells (coord.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004, pp. 39-75.

¹¹ Vegeu NAVARRO MARQUINA, G., "Faula, història i exemplaritat: dues compilacions catalanes de la *Histoire ancienne jusqu'à César*", en S. Fortuño Llorens i T. Martínez Romero (eds.), *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la*

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espanyol 13 de la BnF

S'ha parlat, en aquest sentit, de les «reveladores operacions de catalanització»¹² que van instrumentar alguns dels compiladors d'aquestes cròniques, com la que va dur a terme el de la versió de la *Histoire ancienne jusqu'à César* continguda en el ms. 352 de la Biblioteca de Catalunya, que combinà la traducció estricta del model francès amb altres materials que ja tenia disponibles en català, com l'*Escipió e Anníbal* d'Antoni Canals –copiat dins la secció corresponent a la història de Roma (fol. 364r-382r)– o la versió catalana de la *Medea* de Sèneca (fol. 151v-178v), reproduïda en la secció troiana just després de l'aventura de l'argonauta Jàson en la conquesta del velló d'or. Sabem que, en aquests episodis, el traductor català va *maquillar* el model francès amb diàlegs i altres elements presos del text llatí de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne, tot adobat amb pinzellades procedents de la mateixa tragèdia senequiana que copiava en versió catalana dins la compilació. A més a més, determinades particularitats d'aquesta versió, com la misteriosa aparició d'un nan que serveix Medea a la seua cambra, només són explicables com a errors de traducció del text llatí de Guido delle Colonne, de manera que podem descartar que s'hi utilitzara la versió catalana del protonotari Jaume Conesa¹³.

La matèria troiana en el ms. Espanyol 13 (BnF)

Ens centrem en aquesta ocasió en l'altra versió de la *Histoire ancienne jusqu'à César* conservada en català, la del manuscrit Espanyol 13 de la Bibliothèque nationale de France (París), un còdex miscel·lani, en paper i acèfal, escrit per diverses mans del s. XV i procedent del fons del cardenal Mazzarino¹⁴. Tal com passa en el ms. 352 de la BC, també en la versió de la

Plana, 22-26 de setembre de 1997), vol. I, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 1999, pp. 79-90.

¹² L'expressió és de BADIA, L., "Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària", *Estudi General*, 11 (1991), pp. 31-50 (38).

¹³ Hem tractat la qüestió en "El rastre de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne en la versió catalana de la *Histoire ancienne jusqu'à César* del ms. 352 de la Biblioteca de Catalunya", *Troianalexandrina*, 17 (2017), pp. 23-58.

¹⁴ Vegeu una detallada descripció del manuscrit i dels materials que l'integren en PUIG I OLIVER, J. et al., *Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eiximenis, OFM, conservats en biblioteques públiques*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans - Facultat de Teologia de Catalunya, 2012, pp. 179-88. Vegeu també la fitxa corresponent en BITECA (MANID 1431), en G. AVENOZA, L. SORIANO i V. BELTRAN, *Bibliografia de textos catalans, valencians i balears antics*, Berkeley, The Bancroft Library - University of California, 1997 [en línia: http://vm136.lib.berkeley.edu/BANC/philobiblon/biteca_es.html (última consulta: 20/II/2020)] i la informació de la base de dades *Translat* (TCM 45.1), en CABRÉ, L. et al., *Translat. Traduccions al català medieval fins a 1500*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona [en

Histoire ancienne jusqu'à César que reporta el ms. Espagnol 13 el material que prové del text francès i que ocupa la major part del còdex és completat amb altres obres, entre les quals hi ha una versió catalana de la *Crònica d'Espanya* de Roderic de Toledo (fol. 68v-80r) i uns quants capítols dedicats als orígens de Tarragona i Barcelona (fol. 82r-83r) trets del *Dotzè del Crestià* (cap. 22-24) de Francesc Eiximenis, a més de l'única traducció catalana que coneixem de la *Historia regum Britanniae* de Geoffrey de Monmouth (fol. 83v-97v), seguida dels *Annals de la Gran Bretanya des de Juli Cèsar fins a l'any 731* (fol. 97v-99v), provinents de la *Historia ecclesiastica gentis anglorum* de Beda el Venerable¹⁵. Com veiem, doncs, tota una amalgama de textos heterogenis que tenen com a element comú el contingut de caire històric, però que no acaben d'estructurar-se ben bé dins el conjunt de la compilació, sinó que fan la impressió, més aviat, d'una recopilació de diversos materials de treball.

Ara sabem de forma fefaent –tal com apuntà Bohigas¹⁶– que el «llibre de Bruto» que Juan Fernández de Heredia va incloure en dues grans compilacions produïdes al seu taller d'Avinyó –concretament, en la *Grant crònica de los conqueridores* i en la *Grant crònica de Espanya*– és traducció dels capítols de la història de Brut corresponents a la versió catalana de la *Historia regum Britanniae* copiada en el ms. Espagnol 13¹⁷. El colofó del ms. 10133 de la BNE que conté la *Grant crònica de Espanya* porta la data de 13 de gener de 1385¹⁸, de manera que podem suposar –com feia Bohigas– que la

línia: <http://www.translatdb.narpan.net/ca.html> (última consulta: 20-II-2020)]; MOREL-FATIO, A., *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, Paris, Imprimerie Nationale, 1892, notícia 121, p. 41; MASSÓ I TORRENT, “Historiografia de Catalunya”, pp. 498-501; BOHIGAS, P., *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, pp. 123-38; a més de la fitxa de la BnF [en línia: <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc347457> (última consulta: 20-II-2020)]. El manuscrit és accessible en Gallica [en línia: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10032808w> (última consulta: 20-II-2020)].

¹⁵ Aquests dos últims textos van ser editats per Bohigas (*Sobre manuscrits*, pp. 178-203 i 203-207).

¹⁶ BOHIGAS, *Sobre manuscrits*, p. 179.

¹⁷ Vegeu PERUJO MELGAR, J. M., “La versió catalana de la *Historia regum Britanniae* i la retraducció aragonesa emprada al taller de Juan Fernández de Heredia”, en M. Bellmunt i J. Mahiques (ed.), *Literatura, Science & Religion. Textual Transmission and Translation in Medieval and Early Modern Europe*, Kassel, Reichenberger, 2020, pp. 359-374.

¹⁸ Hi ha una edició parcial de la *Grant crònica de Espanya* (tan sols dels dos primers llibres), en la qual s'analitza el procés de reelaboració d'aquesta obra en els diversos testimonis fins a arribar a la versió del ms. 10133. Vegeu GEIJERSTAM, R. af, *La Grant Crònica de Espanya libros I-II. Edición según el manuscrito 10133 de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Uppsala, Almqvist & Wiksells Boktryckeri, 1964; i, de la mateixa autora, “Un esbozo de la *Grant Crònica de Espanya* de Juan Fernández de Heredia”, *Studia Neophilologica*, 32.1 (1960), pp. 80-105; “La *Grant Crònica de Espanya*: problemas en su edición y estudio”, en A. Egido & J. M. Enguita

traducció catalana, almenys pel que fa a aquests materials, deu ser anterior. La podem retrotraure, almenys, abans del 1370, data en què hi ha documentació que permet indicar que el taller d'Heredia ja tenia avançada una part dels materials¹⁹. El ms. Espanyol 13 és una còpia del s. XV, però si la traducció dels capítols de la *Historia regum Britanniae* és anterior al 1370, podem suposar que també és així per a la resta de materials, com sembla confirmar l'anàlisi lingüística. Per tant, caldria situar la traducció catalana de la *Histoire ancienne jusqu'à César* en el regnat del Cerimoniós, dins l'abundant producció de temàtica històrica d'aquest període. Tenint en compte els interessos del rei Pere i el contingut d'aquesta compilació, no hauríem de descartar la possibilitat de considerar-la una obra promoguda directament pel rei o, almenys, produïda en el context de la cort²⁰. De fet, per dues cartes que Pere III envià a Juan Fernández de Heredia, el 1370²¹, sabem que el castellà d'Amposta hauria fet arribar al rei una «suma de las istorias en francés», que el rei va ordenar traduir en aragonès, identificada, de forma plausible, amb la *Histoire ancienne jusqu'à César*²². Si va ser així, no és gens arriscat suposar que també degué procedir de l'entorn reial, que ja tenia accés al text francès, la traducció catalana de la crònica universal.

En qualsevol cas, la versió catalana de la *Histoire ancienne jusqu'à César* copiada en el ms. Espanyol 13 BnF ofereix, en conjunt, una traducció sintetitzada del text francès, amb l'excepció de la secció tebana (fol. 27v-55r),

(ed.), *Juan Fernández de Heredia y su época. IV Curso sobre lengua y literatura en Aragón*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1996, pp. 155-69.

¹⁹ Així ho apunta CACHO BLECUA, J. M., *El gran maestro Juan Fernández de Heredia*, Zaragoza, Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón, 1997, p. 100. Cacho pren com a fonament dues cartes enviades pel rei Pere III a Fernández Heredia, de 1371 i 1372, en què s'esmenta la *Grant crònica de Espanya*. Van ser publicades per RUBIÓ I LLUCH, A., *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908, pp. 237-39.

²⁰ Pujol considera que aquesta compilació “no desdiu dels interessos del rei Pere” en “Les traduccions d'història clàssica, medieval i humanística”, en L. Badia (dir.), *Història de la literatura catalana*, vol. II, Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Editorial Barcino - Ajuntament de Barcelona, 2014, pp. 141-146 (143).

²¹ Publicades per RUBIÓ I LLUCH, *Documents*, vol. I, pp. 224-26.

²² La hipòtesi va ser plantejada per GEIJERSTAM, *La Grant Crònica de Espanya*, p. 18. Ha sigut corroborada per Cacho Blecu, que no dubta de l'existència d'una versió aragonesa de la *Histoire ancienne jusqu'à César* traduïda per Juan de Barbastro el 1371 per encàrrec del Cerimoniós i que tingué a la seua disposició Fernández de Heredia; vegeu CACHO BLECUA, J. M., “Traducciones catalanas y aragonesas en el entorno de Fernández de Heredia”, en L. Badia, M. Cabré i S. Martí (ed.), *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (segles XIII-XV). Actes del III Col·loqui Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga (Universitat de Girona, 5-8 juliol de 2000)*, Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pp. 299-318 (299-302).

que sí que s'hi inclou de forma completa²³. La secció troiana en sentit estricte s'inicia, després de les aventures d'Hèrcules i les amazones, en el fol. 60v, amb la rúbrica «Per qual rahó los grechs aïraven axí mortalment los troyans», corresponent a la rúbrica amb la qual comença la secció troiana en el text francès, segons la divisió en seccions que establí Paul Meyer el 1885. En realitat, seguint el model francès, la matèria troiana és anunciada ja en la secció segona (dedicada als regnes d'Orient), en el fol. 24v, que conté la rúbrica «D'on exiren los grechs ne de qual linatge ne per qual rahó an nom grechs», seguida d'una rúbrica paral·lela dedicada a l'altre bàndol en el fol. 25v, «De qual linatge los troyans exiren ne per què han nom troyans; axí mateix, les terres qui les poblà» (vegeu apèndix), una prova que demostra que el grau de cohesió de l'obra va més enllà de l'arbitrària distribució en seccions amb què se sol estudiar i editar. En aquestes dues rúbriques prèvies a la secció troiana, s'expliquen, efectivament, els orígens llegendaris de grecs i troians, en l'afany de caracterització dinàstica habitual en les obres de caire històric. Mentre que el llinatge dels reis grecs es fa remuntar a Dànu, que regnarà a Argos, la genealogia dels troians es fa derivar del rei Dàrdan, fundador de la ciutat de Dardània i constructor de la ciutadella de Troia.

La narració de la primera rúbrica de la secció troiana (fol. 60v) se centra en el motiu de la secular enemistat entre grecs i troians. Segons aquesta versió, la causa de la guerra no és el rapte d'Helena perpetrat pel troià Paris, com en el cicle homèric clàssic, ni l'ofensa infligida pel rei Laomedont als grecs que arriben a les seues costes en l'expedició dels argonautes, tal com trobem en el *Roman de Troie* i en la prosificació llatina de Guido delle Colonne, sinó que, per a entendre els fonaments d'aquesta animadversió, cal buscar les causes del conflicte en la generació anterior. Segons s'explica en el text francès, i en la traducció catalana, abans de Laudemont, quan la ciutat de Troia no havia assolit encara la grandiositat i l'apogeu posteriors, va ser governada pel rei Friga, del llinatge de Jàfet, un dels fills de Noè, en honor del qual la ciutat va ser anomenada Frígia. Després de Friga hi va regnar Dàrdan, els orígens del qual – tal com hem dit – han sigut relatats en la secció segona, i més tard Erictoni, pare del rei Tros que donà nom a la ciutat de Troia. Del conflicte entre el rei Tros i el rei Tàntal de Micenes, en el qual va morir Ganimedes, un dels dos fills de Tros, va nàixer la «semensa de la ira» entre grecs i troians, que impedí que els successors d'aquests dos grans llinatges pogueren viure en pau durant generacions. El relat continua amb la llista de descendents del rei Tàntal, fins a

²³ Va ser estudiada per NAVARRO MARQUINA, G., *Dues traduccions catalanes de la Histoire ancienne jusqu'à César. Edició i estudi de la llegenda tebana*, tesi de llicenciatura dirigida per la Dra. Lola Badia, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, 1993. Agraïm a l'autora que ens haja permès consultar aquesta obra inèdita.

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espanyol 13 de la BnF

arribar a Agamèmnon i Menelau, i en el text català fins i tot s'anuncia el rapte d'Helena a mans del troià Paris. Igualment, s'explica la línia genealògica dels troians fins a Laodemont, fill d'Ilus, l'hereu de Tros que va sobreviure a la guerra contra els grecs, del nom del qual prové el d'Ílion, considerat ací el castell més important de Troia.

Després d'haver presentat de forma succinta el llinatge dels dos bàndols protagonistes de la guerra de Troia i d'haver anunciat algun dels episodis més emblemàtics del conflicte, la rúbrica següent en el manuscrit català, «Oppinió d'alscuns per què fo presa Troya», comença, curiosament, amb la indicació «Ací fina la istòria de Troya» (fol. 61r). El contingut d'aquesta rúbrica se centra en la presentació de dos possibles motius com a causa final de la destrucció de la ciutat: l'estratagema del cavall de fusta ideat per Ulisses i Nèstor, considerat no verídic, i la traïció d'Antènor i Eneas, segons el relat de Dares, presentada com la veritable causa històrica de la desfeta. Aquesta rúbrica, en realitat, correspon a la rúbrica 67 amb la qual es posa fi a la narració dels fets en el text francès editat per Jung²⁴. Per tant, el que podem trobar en aquesta versió catalana, almenys el que ens ha arribat copiat en el manuscrit Espanyol 13, no és més que l'inici i el final de la secció troiana, de manera que hi manca la part més narrativa de la història, la que conta tots els detalls i les circumstàncies de la guerra entre grecs i troians i la destrucció final de la ciutat de Troia.

Possibles motius de la versió reduïda

Certament, l'absència de la part central de la història tal com la transmet el ms. Espanyol 13 és de mal explicar. D'entrada, no sembla respondre a la pèrdua de folis o a cap altra causa de tipus material. Si l'acarem amb el text francès, la traducció de les rúbriques que ens ha arribat és completa i el text no queda interromput per manca de folis o motius similars. La reducció, a més, va en consonància amb la resta de la traducció de les altres seccions, molt més simplificada i reduïda respecte de la crònica francesa, tret del cas de la secció tebana. També és així en el final de la secció troiana que ens ha arribat, reportat de manera íntegra, des la rúbrica 67 fins a la 71, corresponents a les últimes rúbriques d'aquesta secció en el text francès, en les quals són referides de forma fidel a la *Histoire ancienne jusqu'à César* les circumstàncies del retorn dels supervivents del conflicte (els *nóstoi* de la tradició clàssica), però no les relatives a les aventures d'Ulisses recollides en altres obres, sinó les de la

²⁴ JUNG, *La légende de Troie*, p. 401.

tradicció medieval referent a la fundació de diverses ciutats de part dels troians que pogueren salvar-se i fugir de Troia.

Així, en la rúbrica 68, a més d'indicar-se que Menelau s'emportà Helena al seu regne en acabar la guerra, s'explica que Naupli (*Maniplus*, en el text català), pare de Palamedes, per venjar la mort del seu fill, va encendre fogueres als penya-segats pròxims al cap Cafareu per enganyar les naus gregues que tornaven de Troia, les quals van creure que es trobaven prop d'un port, de manera que s'estavellaren contra les roques durant la nit. En la rúbrica 69 es narra la fugida d'Hèlen, fill de Príam, després de la destrucció de la ciutat, amb Hècuba, Cassandra, Andròmaca i molts altres troians, que durant un temps poblaran territoris de Macedònia. Un segon grup de troians arriba a Sardenya i un tercer al golf de Venècia, on, per evitar sotmetre's al vassallatge d'un altre senyor, construeixen una ciutat sobre el mar, formant una gran mola de terra sobre les seues embarcacions. Les dues últimes rúbriques contenen els atacs dels fills d'Hèctor a Antènor, considerat el traïdor que va vendre la ciutat als grecs. El text francès fa esment de la versió d'altres autors sobre la participació d'Eneas en la traïció, però el text català suprimeix aquesta part i eximeix Eneas de tota culpa. Antènor, doncs, perseguit pels troians, fuig de Troia i arriba a Venècia, habitada ja per l'altre grup de troians, que acaben convertint-lo en el seu rei i que fins i tot bategen la ciutat amb el nom d'Antenòrida en honor seu. Per la seua part, els fills d'Hèctor funden una nova Troia, dita Septe/Scepsis, una altra ciutat anomenada Sant Joan de Salogres i altres emplaçaments. El final de la secció troiana enllaça amb la secció següent, centrada –a partir de l'adaptació de l'*Eneida*– en la figura d'Eneas, fundador del llinatge dels francesos, lliure ara de tota culpa, de manera que els destinataris immediats de la *Histoire ancienne jusqu'à César* són emparentats amb els troians, tal com era habitual en altres cases nobiliàries europees. I aquest sembla ser el veritable motiu d'aquesta compilació, explicar la genealogia dels francesos, que són entroncats de manera mítica amb els troians supervivents de la desfeta de Troia, convenientment absolts de tota culpa.

Sabem que els fragments de la *Historia regum Britanniae* compilats en el mateix ms. Espanyol 13 amb la traducció catalana de la *Histoire ancienne jusqu'à César* i la resta de materials són una còpia del que degué ser una traducció catalana més àmplia de l'obra de Geoffrey de Monmouth, la qual devia incloure, almenys, altres capítols de l'obra, tal com podem suposar pel rastre que ha deixat en la retraducció aragonesa emprada al taller d'Heredia²⁵. També deuen ser una còpia d'un altre manuscrit –complet o potser ja abreujat–,

²⁵ Vegeu PERUJO, "La versió catalana de la *Historia regum Britanniae*", p. 358.

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espagnol 13 de la BnF

com deixen entreveure alguns errors²⁶, els episodis de la traducció catalana de la *Histoire ancienne jusqu'à César* copiats en el ms. Espagnol 13, amb els fragments que expliquen les qüestions dinàstiques i genealògiques que acabem de sintetitzar²⁷.

Després d'acabar la traducció catalana amb el text francès, hem trobat una pista en les intervencions del traductor que potser podria servir per a explicar per què el compilador d'aquesta versió va decidir eliminar el nucli central de la història. Es tracta d'una petita ampliació que hi ha al final de la rúbrica 67. La narració dels fets en el text francès, després d'explicar l'estratagema del cavall de fusta, és bastant escurada en aquest punt: «Mais ensi ne le reconte mie Daires, la cui hystorie je vos ai devant dite, et je or plus ne vos en dirai, ains finirai l'estorie»²⁸. El text català, per contra, n'amplia els detalls:

Mas enaxí no u compta pas Dari lo troyà, ne Ditis lo grech aytanpoch, qui la present ystòria scriviren abduy. E sí:s **concorden abduy ensemps** e dien que ella stech traýda per la manera e forma que vós havetz hoyda dessús primerament, e no pas per lo cavall, ne **no és pas creador que dedins un cavall de fust poguessen star mil ne dos mil chavallers armatz** (fol. 61v)

En realitat, el text francès conté una referència semblant, a l'inici de la mateixa rúbrica 67 –titulada, precisament, «Qui ceste ystorie de Troies escrit, por quoi hom la tient a veritable» (*HAC*, 401)–, fragment no traduït en el text català, que tan sols reporta la segona meitat d'aquesta rúbrica:

Ceste ystorie escrit Daires, qui estoit manans avec Anthenor en Troies. Cil Daires estoit bons clers si vit mout grant l'affaire, et por ce i mist il son sens ou retenir et s'entente. E en l'ost des Grius avoit ausi un autre maistre clerc, Ditis estoit només, prous et cortois et sages. Cist dui s'acointerent tres le comencement ensamble si se penerent tant que ce que defors avint et dedens

²⁶ Per exemple, *assats lonch temps* < *en assats poch temps*; *manera* < *matèria*. Vegeu notes 226 i 275 i els passatges corresponents que editem en l'apèndix.

²⁷ Com veurem més avant, en la tradició manuscrita de la *Histoire ancienne jusqu'à César* no manquen els testimonis que reporten versions abreujades –de forma general o en determinats passatges– respecte de la versió més extensa conservada en el ms. Français 20125 de la BnF, considerat com el manuscrit més complet i més pròxim a l'arquetip. Vegeu RACHETTA, M. T., “Sull’*Histoire ancienne jusqu'à César*. Le origini della versione abbreviata; il codice Wien ÖNB cod. 2576. Per la storia di una tradizione”, *Francigena*, 5 (2019), pp. 27-57; i també BARBIERI, L., “La versione ‘angioina’ dell’*Histoire ancienne jusqu'à César*. Napoli crocevia tra cultura francese e Oriente latino”, *Francigena*, 5 (2019), pp. 1-26.

²⁸ Seguim l'edició de JUNG, *La légende de Troie*, p. 402. Vegeu nota 171 en l'apèndix.

assamblarent et mistrent en escriure en grijois language, puis si translata del griu en latin Crispus, qui le trova entre autres livres en Athenes (*HAC*, 401)²⁹

Això no obstant, en aquesta explicació el traductor català sembla fer-se ressò, més aviat, de les paraules de Guido delle Colonne, que en el pròleg de la *Historia destructionis Troiae* havia deixat ben clar el seu antihomerisme³⁰ i, en consonància, al final de l'últim llibre, per reblar el clau de la versemblança construïda al llarg del seu relat, reforça la idea de la preeminència de les seues fonts, els llibres dels pseudohistoriadors Dares i Dictis –el *Roman de Troie* en realitat–, remarcant que aquests dos autors van coincidir en el contingut històric dels fets narrats i que tan sols diferiren en alguns detalls:

Verum tamen Dares et Ditis, qui tempore ipsius Troyani belli in ipso bello fuere presentes, in compositione operum eorum inuenti **sunt pro maiori parte concordēs** et in paucis inuenti discondantes. Quod autem Anthenor et Heneas fuerunt actores prodicionis ipsius bene conueniunt. Dixit tamen Dares quod Pollidamas Anthenoris filius de nocte accessit ad Grecos, qui de modo capcionis ciuitatis cum Grecis ea nocte tractauit, ut signo dato per eum Ylion aggredi procurarent. Dixit eciam quod Greci de nocte Troyam intrauerunt, nec intrasse per murum ruptum occasione equi erei facti per Grecos (**cum de equo ipso nullam fecerit mencionem**), sed fuisse dixit ingressus per portam Sream (*HDT*, xxxv, 273)³¹

Sabem que el traductor de la versió catalana de la *Histoire ancienne jusqu'à César* continguda en el ms. 352 de la BC coneixia l'obra de Guido delle Colonne i la va utilitzar per a completar la seua traducció i per a embellir-la narrativament. No seria estrany, doncs, que l'autor de l'obra del ms. Espagnol 13 també hagués conegut la *Historia destructionis Troiae*, de la qual sembla fer-

²⁹ Com indica Jung (*La légende*, p. 418-419), en aquest paràgraf del text francès s'ha reformulat informació procedent del *Roman de Troie* de Benoît (v. 24397-24402) i de la *De excidio Troiae historia* de Dares, que recordem que presentava la seua obra amb una pretesa carta de Corneli Nepos al seu amic Sal·lusti Crisp. L'altra traducció catalana de la *HAC* sí que transmet aquesta primera part de la rúbrica: «Aquesta ystòria scrivi Dayes, qui era romàs ab Anthènor en Troya, lo qual era bon cavaller e molt savi. E en la host dels grechs havia hun gran clerga qui era apellat Dicis. Aquest era molt savi axí matex, lo qual Dayres e aquest Dicis se ajustàran ensemps e hordonaren molt vertaderament tota aquesta istòria en lengüe de greguesch e en latí Erispus la trobà entre los altres llibres en lengua de Athenes» (Barcelona, BC, ms. 352, fol. 205r).

³⁰ Sobre l'antihomerisme, vegeu MARCOS CASQUERO, M. A. (ed.), Guido delle Colonne, *Historia de la destrucción de Troya*, Madrid, Akal, 1996, pp. 13-15.

³¹ Seguim l'edició de GRIFFIN, N. E., *Guido de Columnis. Historia destructionis Troiae*, Cambridge (Massachusetts), The Mediaeval Academy of America, 1936. Vegeu les puntuacions a aquesta edició en PERUJO MELGAR, J. M., "Les traduccions romàniques de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne com a eina per a l'establiment del text llatí original", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 33 (2020), en premsa.

se ressò en el fragment citat suara. Les seues paraules, a més, denoten certa crítica respecte de la versemblança del relat presentat en la versió francesa que traduïa —«no és pas creador que dedins un cavall de fust poguessen star mil ne dos mil chavallers armatz», diu— i es decanta per la versió més realista/evemerista de Dares i Dictis³², dos testimonis oculars que haurien coincidit a contar la mateixa versió dels fets, tot i que pertanyien a bàndols distints; una versió, d'altra banda, més creïble (la traïció d'Antenor i Eneas), que Guido delle Colonne s'havia encarregat de difondre en una obra com la *Historia destructionis Troiae* convertida en cànon i en *autoritas*. Com el traductor català, Guido delle Colonne, que relata en el llibre XXX la presa i la destrucció de Troia gràcies a l'estratègia del cavall, sembla esmenar al final de l'obra, en el fragment citat, les possibles crítiques a la versemblança del seu relat i, seguint les seues fonts, opta per atribuir els motius de la derrota a la traïció d'Antenor i Eneas, una causa molt més creïble i versemblant que no pas la d'una màquina de guerra en forma de cavall —«cum de equo ipso nullam fecerit mencionem»— capaç de contenir en l'interior mil guerrers armats. Sens dubte hi deuen confluïr més factors, com la necessària *brevitas* en una compilació d'aquesta magnitud, però l'accés a l'obra de Guido delle Colonne potser va contribuir perquè el traductor/compilador d'aquesta versió eliminara el nucli central de la història, que els seus destinataris podien conèixer per altres vies i que, a més a més, semblava connotat d'inversemblant, i es limitara a explicar el destí final dels troians fugits de Troia com a fundadors d'algunes ciutats europees.

També és possible que l'autor d'aquesta versió hagués conegut l'existència de la versió del ms. 352, enriquida literàriament respecte del text francès. El coneixement d'aquesta altra versió podria explicar algunes coincidències textuais, com el calc de l'expressió «mestre castell» per a referir-se a Ílion. Evidentment, també és possible que la versió del ms. Espagnol 13 siga anterior i que es tracte d'una versió sintetitzada o potser d'uns materials de treball previs a una traducció més completa, estilísticament més treballada, com la que trobem en el ms. 352. És una hipòtesi difícil de corroborar amb les dades que tenim, però la divulgació de l'obra de Guido delle Colonne, sumada a l'existència d'una altra traducció prèvia, podria justificar que el traductor d'aquesta versió decidira no incloure en el seu compendi la part més narrativa

³² Les matisacions a la manca de versemblança del text francès no són estranyes en la resta de passatges de la traducció catalana. Així, a l'inici de la rúbrica 68, en el text francès s'explica que l'incendi que va destruir Troia va durar set anys («qui .vij. anz mist a ardoir»), mentre que en el text català, per a esborrar la precisió temporal del model, només s'indica de forma més vaga que «molt lonch temps triguà a cremar» (fol. 61v). Vegeu nota 172 en l'apèndix. També és així en l'altra versió catalana: «la qual cremà per lonch temps» (ms. 352 BC, fol. 205v).

de la història. Evidentment, no hem de descartar la possibilitat que el copista del ms. Espanyol 13 hi haja recollit tan sols el que responia als seus interessos particulars: les qüestions genealògiques i els nobles orígens llegendaris de determinades ciutats.

La traducció catalana

Ara com ara no hem pogut identificar el manuscrit amb el text francès que serví de punt de partida a aquesta versió catalana de la *Histoire ancienne jusqu'à César*. Amb la precaució deguda, doncs, apuntem algunes consideracions sobre el model subjacent a aquesta traducció, caracteritzada fonamentalment pel mètode literalista, habitual en època medieval. És ben evident que la versió catalana segueix de prop la lletra de l'original francès, amb algunes duplicacions lèxiques (ben poques)³³ i algun calc³⁴. Tret del fragment que hem citat adés, no hi detectem glosses o comentaris al text del model, però sí breus explicacions per a fer més entenedores algunes referències o algun passatge concret i, en casos puntuals, petits aclariments sobre la temàtica de la història o l'ordenació de la matèria.

Acarant el ms. Espanyol 13 amb el text francès de la primera redacció editat per Jung, és possible evidenciar algunes pistes sobre el model seguit en aquesta versió. Tal com explica Jung (p. 338), la secció troiana de la *Histoire ancienne jusqu'à César*, en la primera redacció, és, bàsicament, una traducció de l'obra de Dares amb detalls presos del *Roman de Troie*, precedida d'una genealogia dels troians que remunta a la crònica d'Eusebi traduïda per sant Jeroni. S'han catalogat més de huitanta manuscrits d'aquesta primera redacció de la *Histoire ancienne jusqu'à César*³⁵ i, a partir de l'estudi iconogràfic de les

³³ Per exemple: *rois des Argiens* > *senyor e rey dels ariens*; *fu* > *fou e stech*; *en son regne* > *en sa encontrada e en son regne*; *traïe* > *destruïda e trayda*; *croissoient* > *crexien e multiplicaven*, etc. En molts casos, el traductor català redueix una duplicació lèxica present ja en el text francès (vegeu, per exemple, notes 72, 131 o 169), tret que va en consonància amb la voluntat simplificadora i l'escàs interès literari que hi ha darrere d'aquesta versió.

³⁴ El pes de la llengua de partida es deixa sentir especialment en l'ús reiterat de l'explicitació dels pronoms forts en funció de subjecte, sovint del tot innecessaris en la frase catalana: *com ele fu puis* > *com ella stech despuys*. També en alguns calcs referents a l'ús del pronoms relatius (vegeu notes 126 i 155) o en la presència d'algun gal·licisme lèxic (*servatge*, nota 220).

³⁵ Vegeu la llista de manuscrit, en JUNG, *La légende de Troie*, pp. 340-352; i VISSER-VAN TERWISGA, M. de (ed.), *Histoire ancienne jusqu'à César (Estoires Rogier)*, vol. II, Orléans, Paradigme, 1995-1999, pp. 11-17. Sobre la difusió de l'obra, vegeu ROCHEBOUET, A., "De la Terre sainte au val de Loire: diffusion et remaniement de l'*Histoire ancienne jusqu'à César* au XVe siècle", *Romania*, 134 (2016), pp. 169-203; ZINELLI, F., "Les històries franceses de Troia i

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espanyol 13 de la BnF

miniatures, Doris Oltrogge els ha classificat en diversos grups³⁶, tot i que, pel que fa al text, Jung (p. 353) parla només de dues famílies: una que sembla limitar-se al grup iconogràfic D establert per Oltrogge i una altra que suprimeix alguns detalls i modernitza el text.

Analitzant les variants recollides per Jung en la seua edició, podem constatar que la versió catalana del ms. Espanyol 13 és més proxima al grup de manuscrits de la segona família, representada pel ms. Additional 19669 de la British Library, un còdex del tercer quart del s. XIII bellament miniat i provinent del nord de França³⁷. Aquest manuscrit, si més no, coincideix sovint amb el text català en la supressió de determinats passatges i, també, en la preferència per determinades lliçons que no conté l'altra família de manuscrits, representada pel ms. França 20125 de la BnF, usat per Jung com a text base en la seua edició i, com hem dit, considerat com el més pròxim a l'arquetip³⁸.

És evident també que la versió catalana de la *Histoire ancienne jusqu'à César* continguda en el ms. Espanyol 13 és distinta de la traducció que ens ha arribat en el ms. 352 de la BC, emparentada amb la primera família de manuscrits establida per Jung i, per tant, més pròxima, literalment, al text base editat seguint el ms. França 20125. Ho podem veure comparant les dues versions de la primera rúbrica de la secció troiana. La comparació ens serveix, alhora, per a fer veure que la versió del ms. Espanyol 13 és més pròxima a la segona família establida en la tradició manuscrita del text francès, representada, tal com hem dit, pel ms. Additional 19669³⁹.

d'Alexandre a Catalunya i a ultramar", *Mot So Razo*, 12 (2013), pp. 7-18; i, del mateix autor, "Au carrefour des traditions italiennes et méditerranéennes. Un légendier français et ses rapports avec l'*Histoire Ancienne jusqu'à César* et les *Fait des romains*", en E. de Roberto i R. Wilhelm (ed.), *L'agiografia volgare. Tradizioni di testi, motivi e linguaggi*, Heidelberg, Winther, 2015, pp. 63-131.

³⁶ OLTROGGE, D., *Die Illustrationszyklen zur Histoire ancienne jusqu'à César (1250-1400)*, Frankfurt am Main - Bern - New York - Paris, Peter Lang, 1989.

³⁷ Reproducció accessible en línia http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19669_fs001r [última consulta: 20-II-2020].

³⁸ Reproducció accessible en línia: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52505677c/f15.item.zoom> [última consulta: 20-II-2020]. El ms. França 20125 de la BnF, un còdex que conté anotacions en català, tal com ha fet notar ZINELLI ("Les històries franceses", pp. 10-12), pertany a la mateixa família de la *HAC* usada com a font en la *General estoria* castellana, com ha demostrat Casas Rigall (*La materia de Troya*, pp. 122-126), segons el qual el manuscrit emprat per l'equip alfonsí no degué ser gaire distint d'aquest França 20125 conservat a París. Vegeu també PICHEL GOTÉRREZ, R., "La eclosión de la materia clásica en las letras peninsulares bajomedievales. Compilaciones troyanas no autónomas", *Scriptura*, 23-25 (2016), pp. 155-76.

³⁹ Deixem constatació d'aquest fet en les notes a peu de pàgina amb què acompanyem l'edició del text que publiquem en apèndix.

Ms. Français 20125 BnF) ⁴⁰	Ms. 352 BC ⁴¹	Ms. Additional. 19669 BL	Ms. Espagnol 13 BnF
<p>1. De quel lignee li roi de Troie furent et qui la cité estora premerainement</p> <p>Segnor et dames, ou tans que cil estoient, estoit Laomedon rois novelement a Troie, qui encor adonc n'estoit mie si grande ni si puplee ne si renomée com ele fu puis après ce, si com vos avés oï retraire. Troie n'estora mie cil Laomedon, ains i habita primes Friga, qui fu de la lignee des fiz Japhet, et de son non ot a non la terre premerainement Frige. Et a cestui comence la premiere habitations de la terre et de la cité que puis fu, si com vós orés, Troie apelee. E puis regna de cele lignee meisme li rois Dardanus, de cui non li terre ot a non Dardania. E puis i regna</p>	<p>[145r] De aquells qui regnaren en Troya; e comensa la malvolença ab los grechs</p> <p>En aquell temps que aquells éran, era hun rey apellat Laumedon, de Troya, qui encara no era molt gran ne molt poblada [com] despuys se poblà e exalçà en gran poble, axí com per avant oyrets. Emperò, aquest Laumedon no stablí Troyas, ans hi habità Friga primer que negú, qui fo del linatge dels fills de Noè, ço és de Jâfet, e de son nom hagué la terra nom Frige. E axí habitàran en aquella ciutat que ara és dita Troya o fo apellada, que ara destruïda és, axí com hoirets. E despuys regnà de aquell linatge mateix lo rey Dârdanus, del qual la terra hac</p>	<p>[77r] De quel lignee li roi de Troie furent et qui la cité estora premierement</p> <p>Au tens que cil estoient, estoit Laomedon novelement rois a Troie, qui encor adonc n'estoit mie de si grant renom com ele fu puis. Cil Laomedon n'estora pas premiers Troie einz hi abita premiers Friga, qui fu de la lignee le fil Japhet, et de son non ot ele non premiers Frige. Et a cestui coumenca primes habitations de la terre et de la cité qui puis fu apelee Troie. Et puis regna de cele meisme lignie Dardanus. Et puis regna Erictomus, qui fu peres le roi Tros. Et de celui fu apelee la cité ou les habitations Troie. Cil Tros fu mout vaillanz chivaliers et forz et aidables et</p>	<p>[60v] Per qual rahó los grechs aïraven axí mortalment los troyas</p> <p>En lo temps que Laumedon era stat novellament fet rey en la ciutat de Troya, qui encara ladonchs no era pas de axí gran renom com ella stech despuys, aquest Laumedon no edificà pas primerament Troya, ans la habità primerament Friga, lo qual fou [61r] e stech del liyatge del fill de Jâfet, e per son nom ach nom la província Frigúia e axí és encara vuy apellada per moltes de gentz. E aquest Friigua comensà primerament les habitacions de la terra e de la ciutat qui puys fo apellada Troya. Après aquest Frigua, sí regnà Dârdaneus, qui</p>

⁴⁰ Seguim l'edició de Jung (*La légende*, pp. 359-430), per al ms. Français 20125. Citem el ms. Additional 19669 a partir del manuscrit, tot i que alguns fragments són citats en nota per Jung.

⁴¹ Hem editat la secció troiana del ms. 352 BC en "El rastre", pp. 45-58.

<p>Erictonius, qui fu pere le roi Tros. E de cestui roi qui Tros ot a non, ot a non la terre et la cités ou il habitoient Troie. Cil Tros fu mout vaillans chevaliers et fors et aidables et si ot .ij. fiz. Li uns ot a non Ylus et li autres Ganimedés. Segnor, adonques quant cil [123c] rois Tros regnoit en Troie, si regnoit en Micenes uns rois, Tantalus estoit apelés par nom. Cil rois Tantalus guerroya le roi Tros et si li ocist son fill Ganimedem, dont mout sofrirent et li un et li autre de paine et de malaventure. E ci fu la premeraine semence de la haïne et de la chorine des Grigois a ceaus de la terre de Troies. E si vos dirai coment: li rois Tantalus fu pere le roi Pelopem. De celui roi Pelopis isci uns rois c'on apela Plistinem. Cis fu pere le roi Agamenon et le roi Menelau, le baron dame Helaine. Or poés bien savoir et entendre que puis que li rois Tros de</p>	<p>nom Dardània. E despuys regnà Erictonius, qui fo pare del rey Tros. E de aquest rey Tros hac nom la terra Troyes. Aquest Tros fo molt valent cavaller e fort, e hac dos fills; la hu hac nom Ilus e l'autre Ganimites. E quant aquest rey Tros regnava en Troyes, regnava en Micenes un rey appellat Tantalus. Aquest [145v] rey Tantalus agué guerra ab lo rey Tros e son fill Ganimides matà'l, al rey Tantalus, d'on per axò començà ésser sembrada la sament de la malvolença dels grechs e dels troyans, axí com per avant hoirets. E dir-vos-he com Tantalus fo pare del rey Polopeus. De aquest Polopeus isqué hun rey que hom appellava Phístimen; aquest fo pare del rey Agamènon e del rey Menatendre. E pus que les rabasses havían</p>	<p>si ot .ii. filz. Li uns ot a non Ylus et li autres Ganimedés. Quant cil rois Tros regnoit en Troie, si regnoit en Micenes uns rois qui Tantalus ot non. Cil rois Tantalus guerroya le roi Tros et si li occist son fil Ganimedem, don mout souffrirent li un et li autre de male aventure. Et ci fu la premiere semence de la haïne et de la descorde des Grezois et de ceus de Troie. Or vos dirai coment: li rois Tantalus fu peres le roi Pelopem. De ce roi Pelopem issi uns rois c'om apela Plistines. Cil fu peres le roi Agamenon et le roi Menalau, le baron dame Helene. Or poéz savoir et entendre que puis que li rois Tros de Troie et li rois Tantalus de Micenes s'entrehàient tant, qu'il furent coumencemz des ligniees, que ce pot bien estre et fu coumencemz et semence, par quoi li</p>	<p>stech d'aquella matexa linyada. Aprés ell, sí regnà Erictomus, qui fo pare del rey Tros, per lo nom del qual la ciutat fo appellada Troya. Aquest rey Tros fo molt valent chavaller e sí ach dos fills, d'on la un ach nom Ylus e l'autre ach nom Guanimeses. En lo temps que aquest rey Tros regnava en Troya, sí regnava en Meïcines, ço és en Grècia, un rey qui Tantalus era appellat. Aquest rey Tantalus guarrejava ab lo rey Tros e sí li ocís un seu fill, qui Guanimeses era appellat, segons que yo vos é dessus divisat, per la qual rahó los uns e los altres sofriren moltes de males aventures. E aquesta fo la primera semensa de la ira dels grechs e d'aquells de Troya. Ara, donchs, vos diré com lo rey Tantalus fo pare del rey Pèlopen. D'aquest rey</p>
--	---	--	---

<p>Troies et li rois Tantalus de Micenes tant s'entrehaïrent, et qui furent ausi comencement des lignees, que ce peut bien estre et dut comencemens et semence, par quoi li oir après ne s'entr'amerent onques. Li rois Ylus, qui fu fillz le roi Tros de Troies, tint après le decés son pere le roiaume et si fermà Ylion, le maistre chastel de Troies. Et de son non li mist il a non Ylion. Cis rois Ilus fu peres le roi Laomedon. Cis rois Laomedon fu au tans Herculés et au tans Theseus, si com je vos ai dit ariere, et si estora mout en son tans et enforsa si com de murs et de fossés la cité de Troies. Et en celui tans ausi estoit rois en la cité de Pelopenense Peleus, qui fu fiz le roi Eachum, et Creteum. De la lignee cestui roi fu Ulixés, quar Laertés, li peres Ulixés, fu frere Creteum, qui fu on[123d]cles Peleus.</p>	<p>sembrada la sament de la malvolença, ço és lo rey Tros de Troya e lo rey Tantalus de Micenes, jamés lurs seus no fóran en pascíficha pau, ans tostemps se aportaren malvolença, axí com per avant hoirets. Lo rey Illus, fill del rey Tros, tench la senyoria de Troyes après opta de son pare e edificà lo mestre castell de Troyes, lo qual apellà, per lo seu nom, Ílion. Aquest rey Ilus fo pare de Laumedon. Aquest Laumedon fo al temps de Èrcules e de Teseu, e aquest fundà e stablí Troyes de richs murs e de riques torres. En aquell temps era rey en Polopenten Pelleus, qui fo fill del rey Sàchum e Crètum; del linatge de aquests fo Ulixes, car Laerra, qui era para de Ulixes, fo frare de Crètum, qui fo oncla de Pelleus. Per què rahó és que n</p>	<p>oir après ne s'entr'amerent onques. Li rois Ylus, qui fu filz le roi de Troie, tint après som pere le roiaume et si fermà Ylion, le mestre chastel de Troie. Et de son non li mist non Ylion. Cil Ylus fu peres Laomedon. Cils rois Laomedon fu au tens Herculés et au tens Theseus, si com je vos ai dit ariere, et si enforca mout a son tens les murs de Troie. Et en ce tens ensi estoit rois en la cité de Pelepenense Peleus, qui fu fiz le roi Chaun et Creteum. De la lignie cestui roi fu Ulixés, car li peres Ulixés fu freres Creteum, qui fu oncles Peleus.</p>	<p>Pèlopen ixí un rey que hom apellava Plístinen. E aquest Plístinen fo pare del rey Aguamènon e del rey Menalaus, qui fo marit de dama Alena, que Paris se'n menà e mes dins Troya, segons que per avant hoyretz. Ara, donchs, podretz oir e entendre que, pus que lo rey Tros de Troya e lo rey Tantalus de Meïcines, ço és de Grècia, se entreaïraven tan mortalment, ells, qui eren cap e comensament de grans liyatges, que, donchs, pot hom ben dir que ells foren semensa per la qual los fillz qui après d'ells vengren no s'amaren punt jamés de llur vida. Lo rey Ylus, lo fill del rey Tros de Troya, tench après son pare lo reyalme e sí fundà Ylion, lo mestre castell de Troya. E de son nom li mes ell nom Ylion. Aquest Ilus fo pare del rey Laumedon.</p>
---	---	--	--

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espanyol 13 de la BnF

	<p>compta de la destrucció de Troya per no saltar lo temps en va e perquè hom no us na hagués feta manció, pus tan nobles fets s'i sdevenguéran e tan meravellosos.</p>		<p>Aquest Laumedon regnava en lo temps que Èrcules vivia e floria, e Tezeus atressí, segons que vós havetz hoÿt arrere. Aquest Laumedon sí reforçà molt durament los murs de Troya. En aquest temps mateix sí era rey de la ciutat de Pelopenze Peleus, qui fo fill del rey Xaàcum, e Tètum. E de la linyada d'aquest rey fo Ulixes, car lo pare de Ulixes fo frare de Crètum e fo honcle de Peleus.</p>
--	---	--	--

Com veiem en la primera frase, ni en les dues versions catalanes ni en la versió del ms. Additional 19669 (L) hi ha el vocatiu inicial «Segnor et dames», marcador d'oralitat conservat en el text francès del ms. Français 20125, tot i que sí que s'hi mantenen altres marques semblants («axí com per avant oyrets» en ms. 352 o «segons que per avant hoyretz» en ms. Espanyol 13). Al començament, la versió del manuscrit de Barcelona (B) és més ajustada al text de partida («En aquell temps que aquells éran»), segment que enllaça cronològicament l'inici de la secció troiana amb l'acabament de la secció anterior (dedicada a les aventures d'Hèrcules), mentre que en la versió del manuscrit de París (P) s'ha eliminat la primera forma verbal, potser per la semblança amb la següent («En lo temps que Laumedon era»). Així mateix, la indicació que Troia «n'estoit mie si grande ni si puplee ne si renomee» té com a reflex en B «no era molt gran ne molt poblada», mentre que la versió de P segueix la fórmula més sintètica de la segona família («n'estoit mie de si gran renom»). Igualment, la versió de B reproduceix literalment la indicació del text francès de la primera família que Troia va ser anomenada Dardània en honor del rei Dàrdan, mentre que aquesta puntualització manca en la segona família i també en la versió P.

Com a mostra de la manca de dependència entre les dues versions catalanes, fem notar que el traductor de B interpreta malament, potser per un error en els pronoms, la frase «Cil rois Tantalus guerroia le roi Tros et si li ocist son fill Ganimedem» i dona a entendre que és Ganímedes qui mata el rei Tàntalus, error que no és reproduït en la versió P. Curiosament, totes dues versions reporten la mateixa traducció literal per a l'expressió «le mestre chastel» referida a Ílion, traduïda com «lo mestre castell» de Troia. Així mateix, la indicació que el rei Laomedont reforçà la ciutat de Troia «de murs et de fossés», sembla tenir un reflex directe en B («de richs murs e de riques torres»), a pesar del canvi *fossés* per *torres*, mentre que la referència de P («los murs de Troya») segueix una variant com la que recull el ms. Add. 19669 («les murs de Troie»).

Notem en la versió B algunes intervencions del traductor que es permet embellir el text amb petites pinzellades de creació pròpia que no tenen equivalent en el text de partida, tot i que són bastant mesurades. Així, l'expressió «les rabasses havían sembrada la sament de la malvolença», la introducció dels adjectius en el segment «de richs murs e de riques torres» ja comentada o l'expressió en «pascíficha pau», per exemple. En la mateixa línia podem entendre expressions de P com «en lo temps que Èrcules vivia e floria», tot i que són menys habituals.

Pere Bohigas, que va transcriure algunes de les rúbriques del ms. Espanyol 13, indicava que, fins a la part en què comença la genealogia dels reis de França, a l'inici de la secció dedicada als fets d'Eneas, el contingut del manuscrit Espanyol 13 “es correspon bé amb la narració dels manuscrits fr. 246 i 17177”⁴². Tanmateix, després d'acabar la traducció catalana amb aquests dos altres manuscrits, podem constatar que l'afirmació de Bohigas només pot ser entesa de forma general i que cap d'aquests dos còdexs pot haver servit de base a la versió P, si més no pel que fa als episodis de matèria troiana.

D'entrada, en el primer, el ms. França 246 de la BnF, copiat el 1364 per un tal Mathias Rivalli i il·lustrat segons el programa iconogràfic dels tallers parisencs⁴³, el relat és bastant sintètic, de manera que, a més d'errors significatius ben destacats, no reporta alguns passatges que sí que trobem en el text

⁴² BOHIGAS, *Sobre manuscrits*, p. 125.

⁴³ Va ser estudiat per P. Meyer (“Les premières compilations”, pp. 37 i s). Ha sigut catalogat per Jung, *La légende*, p. 346 i també per VISSER-VAN TERWISGA, *Histoire ancienne*, p. 13. Oltrogge (*Die Illustrationszyklen*, pp. 33-35 i 281) l'ha classificat dins el grup iconogràfic A. És accessible en Gallica [en línia en: <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc78230x> (última consulta: 20-II-2020)].

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espagnol 13 de la BnF

català. Un dels errors més cridaners, produït segurament per un salt de línia en el procés de còpia, és el que fa referència a la genealogia de Friga, fundador de la primera Troia engendrat per Jàfet, fill de Noè, que el copista d'aquest manuscrit ha enllaçat amb el llinatge de Laomedont. L'acarament amb el ms. Français 20125 editat per Jung i amb l'Additional 19669 ens permet valorar clarament l'error i notar la proximitat del text català a aquest últim.

Troie n'estora mie cil Laomedon, ains i habita primes Friga, qui fu de la lignee des fiz Japhet (ms. Français 20125, ed. Jung, *HAC*, p. 359)

Cil Laomedon n'estora pas premiers Troie, einz hi abita premiers Friga, qui fu de la lignee le fil Japhet (ms. Additional 19669, fol. 77r)

Cils Laomedon que ja vous di n'estora pas premierement Troie, ains y habita Friga, qui fu de la lignee Laomedon (ms. Français 246, fol. 48v)

Laumedon no edificà pas primerament Troya, ans la habità primerament Frigua, lo qual fou e stech del liyatge del fill de Jàfet (ms. Espagnol 13, fol. 60v)

A més a més, en el ms. Français 246 han sigut eliminats uns quants passatges significatius que sí que reporten altres manuscrits amb la *HAC* i la traducció catalana. Hi manca, per exemple (segurament per homeotelèuton), la curiosa referència genealògica que fa emparentar Ulisses amb Peleus.

Et en celui tans ausi estoit rois en la cité de Pelopenense Peleus, qui fu fiz le roi Eachum, et Creteum. De la lignee cestui roi fu Ulixés, quar Laertés, li peres Ulixés, fu frere Creteum, qui fu oncles Peleus (ms. Français 20125, ed. Jung, *HAC*, p. 359)

Et en ce tens ensi estoit rois en la cité de Pelepenense Peleus, qui fu fiz le roi Chaun et Creteum. De la lignie cestui roi fu Ulixés, car li peres Ulixés fu freres Creteum, qui fu oncles Peleus (ms. Additional 19669, fol. 77r)

En ce temps ensi aussi estoit roys en la cité de Pelopemense Poleus, qui fu filz le roy Cahum et Creteum, qui fu oncles Peleus (ms. Français 246, fol. 48v)

En aquest temps mateix sí era rey de la ciutat de Pelopenze Peleus, qui fo fill del rey Xaàcum, e Tètum. E de la linyada d'aquest rey fo Ulixes, car lo pare de Ulixes fo frare de Crètum e fo honcle de Peleus (ms. Espagnol 13, fol. 61r)

Hi manca també la referència a la ciutat d'Antenòrida fundada pels troians en honor d'Antènor.

Tant parlerent ensamble qu'Anthenor demora avec aus, et il le firent roi et segnor, quar moult estoit sages et mout durement l'amoient. Adonc fu la cités faite et creue, et si l'apelerent Anthenoride, por Anthenor et Anthenorides en orent a non li pueple (ms. Français 20125, ed. Jung, *HAC*, p. 404)

Tant parlerent ensamble que Anthenor demora avoc aus, et il le firent roi et seignor, quar mlt l'amoient. Lors fu la cité acreue; si l'apelerent Anthinoride, por Anthenor (ms. Additional 19669, fol. 92r-92v)

Tant parlerent ensemble que Anthenor demoura avec eulz et il le firent roy et seigneur, car moult l'amoient (ms. Français 246, fol. 58r)

Tant parlaren ensemps, que Anthènor demorà ab ells. E sí·l feren rey e senyor llur, car molt l'amaven. Lladonchs fo la ciutat molt ben poblada, e sí la cresqueren aytant com ells agren menester. E sí la apellaren, per amor de Anthènor, Antenòrida (ms. Espagnol 13, fol. 63r)

I desapareix, igualment, el passatge relatiu a la fundació de la ciutat de Septe/Scepsis de part dels fills d'Hèctor.

Et li fill Hector, qui creu furent et preu et vaillant, quant il en orent Anthenor enchacé, estorerent une cité, si com li pluisor dient, por restorer Troies, et Troies premerement le nomerent. De ceaus issi mout grans gens, qui puis la cité apelerent Septe (ms. Français 20125, ed. Jung, *HAC*, p. 405)

Et li fil Hector, qui furent creu et preu et vaillant, quant il orent tant chacié Anthenor, estorerent une cité, por Troie restorer, et Troie la nomerent. Et de ceus issi granz genz et nomerent la cité Cepte (ms. Additional 19669, fol. 92v)

Et les filz Hector, qui furent creuz et preux et vaillantz, quant il oret chacié Anthenor, estorerent une cité, pour Troie restorier, et Troie la nonmerent. De ceulz issi grant gent (ms. Français 246, fol. 58r)

los fills de Èctor foren ja crescuts, e sí foren molt prous e valentz. E com ells agren cassat Anthènor de la terra, ells edificaren una ciutat, per Troya a reparar, e Troya la nomenaren. D'aquestz ixí moltz grans gentz, les quals apellaren aquella ciutat Cepta (ms. Espagnol 13, fol. 63r)

Pel que fa al ms. Français 17177 BnF⁴⁴, Bohigas ja feia notar que aquest manuscrit, igual que l'Espagnol 13, incorpora una traducció de la història de

⁴⁴ Estudiat també per MEYER, P., "Notice du manuscrit fr. 17177 de la Bibliothèque Nationale", *Bulletin de la Société des Anciens Textes Français*, 21 (1895), pp. 80-118; Oltrogge (*Die Illustrationszyklen*, pp. 22-23 i 298) el classifica dins el grup iconogràfic C, igual que

Brut segons el relat de la *Historia regum Britanniae*⁴⁵, tot i que no va plantejar cap altre tipus de relació entre tots dos. Certament, més enllà de la coincidència en la transmissió de la mateixa obra, i sense descartar la possibilitat que hi haja hagut un mateix model en origen que incorporara també una versió de la història de Brut, no és possible establir cap vincle directe entre els dos còdexs. M. Simó va comprovar que l'*Estoire de Brutus* inclosa en el ms. Français 17177 no pot explicar el text català, encara que va plantejar la possibilitat que les dues traduccions depengueren d'un antecedent comú escrit en francès⁴⁶. D'entrada, però, hem de descartar qualsevol tipus de dependència textual de la traducció catalana de la crònica de Geoffrey de Monmouth respecte del text francès de l'*Estoire de Brutus* continguda en el ms. Français 17177, ja que el punt de partida per al text català fou el text llatí de la vulgata de la *Historia regum Britanniae*, com hem demostrat recentment⁴⁷.

A més a més, l'*Estoire de Brutus* va ser intercalada dins la *Histoire ancienne jusqu'à César* del ms. Français 17177 just després de les aventures d'Eneas⁴⁸, mentre que la traducció catalana de la *Historia regum Britanniae* apareix deslligada, en el ms. Espanyol 13, de la traducció catalana de la crònica universal francesa; va ser copiada al final del manuscrit (fol. 83v-99v)⁴⁹, juntament amb altres textos que, més enllà del contingut històric, no hi tenen gaire relació. Textualment, si bé el ms. Français 17177 presenta lliçons compartides amb l'Additional 19669 –recordem que, segons Oltrogge, pertanyen al mateix grup iconogràfic–, altres lliçons fan inviable que pugui ser considerat com a text de partida per a la traducció catalana. Entre les més significatives, podem indicar, per exemple, el nom de la ciutat de Septa/Scepsis, convertida en *Tote* (fol. 74r) en aquest manuscrit, variant que difícilment podria

l'Additional 19669, tot i que Jung (*La légende*, p. 354) apunta que, pel que fa al text, presenten divergències. És accessible en Gallica [en línia en: <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc46850s> (última consulta: 20-II-2020)].

⁴⁵ Vegeu Bohigas, *Sobre manuscrits*, p. 127, n. 136. Ha sigut editada per VEYSSEYRE, G., *L'Estoire de Brutus. La plus ancienne traduction en prose française de l'Historia regum Britannie de Geoffroy de Monmouth*, Paris, Classiques Garnier, 2014. L'editora explica que en realitat és una traducció que combina diverses fonts.

⁴⁶ Vegeu SIMÓ, M., “Les primeres traduccions romàniques en prosa de la *Historia regum Britanniae*”, *Estudis Romànics*, 30 (2008), pp. 39-53 (50); i també, “A propòsit de la primera traducció francesa de la *Historia regum Britanniae*”, *Revista de Literatura Medieval*, 19 (2007), pp. 243-71.

⁴⁷ Vegeu PERUJO, “La versió catalana de la *Historia regum Britanniae*”.

⁴⁸ VEYSSEYRE, *L'Estoire de Brutus*, pp. 52-54. Com explica Veyseyre (p. 48), la integració de la història de Brut en cròniques universals era un fenomen habitual que trobem en cròniques escandinaves o en la mateixa *General estoria* d'Alfons el Savi.

⁴⁹ Vegeu les diverses obres compilades i l'ordre que ocupen en el còdex en PUIG I OLIVER, *Catàleg dels manuscrits*, pp. 179-188.

JOAN M. PERUJO MELGAR

explicar el català *Cepta*. Igualment, en la mateixa genealogia de Friga esmentada abans, desapareix la referència al fill de Jàfet:

del liyatge del fill de Jàfet] de la ligniee Japhet (ms. Français 17177, fol. 66r)

A més a més, el text català parla tot seguit del poblament que fa Friga al territori que després es convertirà en la gran ciutat de Troia, detall absent també en aquest còdex:

Et a cestui comence la premiere habitations de la terre et de la cité qui puis fu, si com vos orés, Troie apelee (ms. Français 20125, ed. Jung, *HAC*, p. 359)

Et a cestui coumenca primes habitations de la terre et de la cité qui puis fu apelee Troie (ms. Additional 19669, fol. 77r)

E aquest Friigua comensà primerament les habitacions de la terra e de la ciutat qui puy fo apellada Troya (ms. Espagnol 13, fol. 61r)

A cestui comença Troie A (ms. Français 17177, fol. 66r)

Just en el mateix passatge en què s'explica la genealogia dels primers reis de Troia, s'indica que el regnat de Tros –*Dros* en aquest manuscrit– a Troia va coincidir en el temps amb el regnat de Tàntal a Micenes, tot i que, novament, la referència és absent en el ms. Français 17177:

Segnor, adonques, quant cil rois Tros regnoit en Troie, si regnoit en Micenes uns rois, Tantalus estoit apelés par nom (ms. Français 20125, ed. Jung, *HAC*, 359)

Quant cil rois Tros regnoit en Troie, si regnoit en Micenes uns rois qui Tantalus ot non (ms. Additional 19669, fol. 77r)

En lo temps que aquest rey Tros regnava en Troya, sí regnava en Meïcines, ço és en Grècia, un rey qui Tàntalus era apellat (ms. Espagnol 13, fol 61r)

En Micenes regnoit I roys, Tantalus ot non (ms. Français 17177, fol. 66r)

Conclusions

Com hem explicat, ens han pervingut dues traduccions en català de la *Histoire ancienne jusqu'à César*, distintes en la reformulació textual i també en els objectius pel que fa a la compilació de materials. No coincideixen tampoc en el model subjacent: un text francès pròxim al ms. Français 20125 BnF en el cas de la versió conservada a la Biblioteca de Catalunya i un text més semblant al representant de la segona família establida per Jung, el ms. Additional 19669 de la British Library per a la versió conservada en el manuscrit de la BnF.

La versió continguda en el ms. 352 denota una voluntat literària per aconseguir presentar el relat dels fets de Troia en un text més ric des del punt de vista retòric i narratiu. Per això la traducció estricta del model francès de la *Histoire ancienne jusqu'à César*, adequada per al que esperaríem d'una crònica universal però potser massa escarida pensant en un producte amb pretensions literàries, és adobada amb la incorporació d'altres detalls més atractius, com la inclusió de diàlegs o altres elements presos de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne o de la *Medea* de Sèneca. En la versió del ms. Espanyol 13, per contra, sembla que no interessava el relat dels esdeveniments des del punt de vista literari, i ni tan sols des de cap altre punt de vista, per tal com és eliminat de l'extracte compilat. L'atenció se centra en l'explicació genealògica amb què s'inicia l'obra i, sobretot, en la informació referida a la fundació de diverses ciutats pels supervivents de la desfeta troiana. En correlació amb els objectius buscats, no s'hi ofereix una versió completa de la secció troiana de la *Histoire ancienne jusqu'à César*, sinó tan sols de determinats passatges significatius, els que centren l'interès del traductor/compilador d'aquesta crònica universal. El compilador, potser, degué pensar que el nucli de la història ja era prou conegut dels seus destinataris, potser perquè tenien a l'abast la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne, que Jaume Conesa havia divulgat amb les seues *Històries troianes*, o la versió més tràgica de Sèneca, traduïda també en català, o el relat ovidià de les *Heroides*, en forma de belles epístoles traslladades per Guillem Nicolau, o simplement perquè coneixia l'existència d'una altra traducció de la mateixa obra o perquè el guiaven uns altres objectius més enllà dels purament literaris. Per això, en aquesta ocasió centrava l'atenció, més que en la narració dels fets de Troia, abastament coneguda per moltes altres vies, en el destí final dels protagonistes d'aquella guerra i, sobretot, en les línies de parentiu per les quals els mítics herois

d'aquella història s'havien convertit en els fundadors d'alguns dels nobles llinatges europeus.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILAR, J. A., "La historiografia medieval", en A. Hauf (dir.), *Panorama crític de la literatura catalana. I. Edat mitjana. Dels inicis a principis del segle XV*, Barcelona, Vicens Vives, 2010, pp. 158-182.
- ARNAUD-LINDET, M. P. (ed.), *Orose, Histoire (Contre les Païens)*, Paris, Les Belles Lettres, 1990.
- BADIA, L., "Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària", *Estudi General*, 11 = A. Rossich i M. Vilallonga (ed.), *Llengua i literatura: de l'edat mitjana al Renaixement*, 1991, pp. 31-50.
- , "Veritat i literatura a les cròniques medievals catalanes", en *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València - Barcelona, Institut de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 19-38.
- BARBIERI, L., "La versione 'angioina' dell'*Histoire ancienne jusqu'à César*. Napoli crocevia tra cultura francese e Oriente latino", *Francigena*, 5 (2019), pp. 1-26.
- BITECA = AVENOZA, G., L. SORIANO i V. BELTRAN, *Bibliografia de textos catalans, valencians i balears antics*, Berkeley, The Bancroft Library - University of California, 1997 [en línia: http://vm136.lib.berkeley.edu/BANC/philobiblon/biteca_es.html (última consulta: 20-II-2020)].
- BOHIGAS, P., "Notas sobre algunas crónicas catalanas contenidas en manuscritos de la Biblioteca Nacional", *Revista de Bibliografía Nacional*, 2 (1941), pp. 65-89.
- , "El repertori de manuscrits catalans de la Fundació Patxot. Missió de París. Biblioteca Nacional (1926-1927)", *Estudis Universitaris Catalans*, 15 (1930), pp. 92-139 i 197-230, i 16 (1931), pp. 82-111 i 213-310; reproduït en *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, pp. 71-261.
- CABRÉ, L. et al., *Translat. Traduccions al català medieval fins a 1500*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2011 [en línia: <http://www.translatdb.narpan.net/ca.html> (última consulta: 20-II-2020)].
- CASAS RIGALL, J., *La materia de Troya en las letras romances del siglo XIII hispano*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago, 1999.

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espanyol 13 de la BnF

- CACHO BLECUA, J. M., *El gran maestro Juan Fernández de Heredia*, Zaragoza, Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón, 1997.
- , “Traducciones catalanas y aragonesas en el entorno de Fernández de Heredia”, en L. Badia, M. Cabré i S. Martí (ed.), *Literatura i cultura a la Corona d’Aragó (segles XIII-XV). Actes del III Col·loqui Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga (Universitat de Girona, 5-8 juliol de 2000)*, Barcelona, Curial - Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2002, pp. 299-318.
- COLL I ALENTORN, M., “Les cròniques universals catalanes”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 34 (1971-1972), pp. 43-50; reproduït en *Historiografia*, Barcelona, Curial - Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1991.
- CONSTANS, L. (ed.), *Le Roman de Troie par Benoit de Sainte-Maure publié d’après tous les manuscrits connus*, 6 v., Paris, Société des Anciens Textes Français - Librairie de Firmin-Didot, 1904-1912; reimpr. New York - London, Johnson Reprint Corporation, 1968.
- CROIZY-NAQUET, C., “Wauchier de Denain ou l’expérience de l’histoire dans l’*Histoire ancienne jusqu’à César*”, en S. Douchet (dir.), *Wauchier de Denain polygraphe du XIIIe siècle*, Aix-en-Provence, Presses Universitaires de Provence, 2015, pp. 75-92.
- GEIJERSTAM, R. af, “Un esbozo de la *Grant Crònica de Espanya* de Juan Fernández de Heredia”, *Studia Neophilologica*, 32.1 (1960), pp. 80-105.
- , “La *Grant Crònica de Espanya*: problemas en su edición y estudio”, en A. Egido i J. M. Enguita (ed.), *Juan Fernández de Heredia y su época. IV Curso sobre lengua y literatura en Aragón*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1996, pp. 155-69.
- , (ed.), *Juan Fernández de Heredia, La Grant Crònica de Espanya libros I-II. Edición según el manuscrito 10133 de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Uppsala, Almqvist & Wiksells Boktryckeri, 1964.
- GRIFFIN, N. E. (ed.), *Guido de Columnis. Historia destructionis Troiae*, Cambridge (Massachusetts), The Mediaeval Academy of America, 1936 (2a ed. 1970).
- GRIMAL, P., *Diccionari de mitologia grega i romana*, trad. M. Franquesa, J. Gestí i A. Martí, Barcelona, Edicions de 1984, 2009 (2a ed.).
- HAUF, A. G., “Les cròniques catalanes medievals. Notes entorn a la seva intencionalitat”, en A. Balcells (coord.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 2004, pp. 39-75.
- JUNG, M. R., *La légende de Troie en France au moyen âge: analyse des versions françaises et bibliographie raisonnée des manuscrits*, Basel - Tübingen, Francke Verlag, 1996.

JOAN M. PERUJO MELGAR

- MARCOS CASQUERO, M. A. (ed.), Guido delle Colonne, *Historia de la destrucción de Troya*, Madrid, Akal, 1996.
- MARTORELL, Joanot, *Tirant lo Blanch*, ed. A. G. Hauf, València, Tirant lo Blanch, 2004.
- MASSÓ I TORRENTS, J., “Historiografia de Catalunya en català durant l’època nacional”, *Revue Hispanique*, t. XV, 47-48 (1906), pp. 486-613.
- , *Exposició d’un pla de publicació de les cròniques catalanes*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 1912.
- MEYER, P., “Les premières compilations françaises d’histoire ancienne”, *Romania*, 14 (1885), pp. 1-81.
- , “Notice du manuscrit fr. 17177 de la Bibliothèque Nationale”, *Bulletin de la Société des Anciens Textes Français*, 21 (1895), pp. 80-118.
- MONTORSI, F., «Sur l’intentio auctoris et la datation de l’*Histoire ancienne jusqu’à César*», *Romania*, 134 (2016), pp. 148-65.
- MOREL-FATIO, A., *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, Paris, Imprimerie Nationale, 1892 [en línia en <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k209172b> (última consulta: 20-II-2020)]
- NAVARRO MARQUINA, G., *Dues traduccions catalanes de la Histoire ancienne jusqu’à César. Edició i estudi de la llegenda tebana*, tesi de llicenciatura dirigida per la Dra. Lola Badia, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, 1993.
- , “Faula, història i exemplaritat: dues compilacions catalanes de la *Histoire ancienne jusqu’à César*”, en S. Fortuño Llorens i T. Martínez Romero (eds.), *Actes del VII Congrés de l’Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)*, vol. I, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 1999, p. 79-90.
- “Les *Histories troyanes* dins el compendi historial copiat al ms. 352 de la Biblioteca de Catalunya: un model de ficció per a la història”, en L. Badia, M. Cabré i S. Martí (ed.), *Literatura i cultura a la Corona d’Aragó (segles XIII-XV). Actes del III Col·loqui Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga (Universitat de Girona, 5-8 juliol de 2000)*, Barcelona, Curial – Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2002, pp. 373-83.
- OLTROGGE, D., *Die Illustrationszyklen zur Histoire ancienne jusqu’à César (1250-1400)*, Frankfurt am Main - Bern - New York - Paris, Peter Lang, 1989.
- OTAKA, Y. i C. CROIZY-NAQUET (ed.), *Histoire ancienne jusqu’à César (deuxième rédaction)*, 2 v., Orléans, Paradigme, 2016.
- PERUJO MELGAR, J. M., “El rastre de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne en la versió catalana de la *Histoire ancienne jusqu’à César* del ms. 352 de la Biblioteca de Catalunya”, *Troianalexandrina*.

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espanyol 13 de la BnF

- Anuario sobre Literatura Medieval de Materia Clásica*, 17 (2017), pp. 23-58.
- , “La versió catalana de la *Historia regum Britanniae* i la retraducció aragonesa emprada al taller de Juan Fernández de Heredia”, en M. Bellmunt Serrano i J. Mahiques Climent (ed.), *Literatura, Science & Religion. Textual Transmission and Translation in Medieval and Early Modern Europe*, Kassel, Reichenberger («Problemata Literaria» 88), 2020, pp. 359-74.
- , “Les traduccions romàniques de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne com a eina per a l'establiment del text llatí original”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 33 (2020), en premsa.
- PICHEL GOTÉRREZ, R., “La eclosión de la materia clásica en las letras peninsulares bajomedievales. Compilaciones troyanas no autónomas”, *Scriptura*, 23-25 (2016), pp. 155-76.
- PUIG I OLIVER, J. et al., *Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eiximenis, OFM, conservats en biblioteques públiques*, I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya, 2012.
- PUJOL, J., “Les traduccions d'història clàssica, medieval i humanística”, en L. Badia (dir.), *Història de la literatura catalana*, vol. II, Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Editorial Barcino - Ajuntament de Barcelona, 2014, pp. 141-146.
- PUNZI, A., *Sulla sezione troiana della General Estoria di Alfonso X*, Roma, Bagatto Libri, 1995.
- RACHETTA, M. T., “Sull' *Histoire ancienne jusqu'à César*. Le origini della versione abbreviata; il codice Wien ÖNB cod. 2576. Per la storia di una tradizione”, *Francigena*, 5 (2019), pp. 27-57.
- RAYNAUD DE LAGE, G., “*L'Histoire ancienne jusqu'à César* et les *Faits des Romains*”, *Le Moyen Âge*, 55 (1949), pp. 5-16.
- , “*Les romans antiques dans l'Histoire ancienne jusqu'à César*”, *Le Moyen Âge*, 63 (1957), pp. 267-309.
- , “*Les romans antiques et la représentation de l'Antiquité*”, *Le Moyen Âge*, 67 (1961), pp. 247-291; reproduït en *Les premiers romans français et autres études littéraires et linguistiques. Collected Essays by Guy Raynaud de Lage*, Genève, Librairie Droz, 1976, pp. 127-159.
- ROCHEBOUET, A., “De la Terre sainte au val de Loire: diffusion et remaniement de l' *Histoire ancienne jusqu'à César* au XVe siècle”, *Romania*, 134 (2016), pp. 169-203.
- RUBIÓ I LLUCH, A., *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908.
- SIMÓ, M., “A propósito de la primera traducción francesa de la *Historia regum Britanniae*”, *Revista de Literatura Medieval*, 19 (2007), pp. 243-71.

- “Les primeres traduccions romàniques en prosa de la *Historia regum Britanniae*”, *Estudis Romànics*, 30 (2008), pp. 39-53.
- TOLDRÀ, M., “Pròleg del *Compendi historial*, de Jaume Domènec”, blog *Vademècum*, 19 de juliol de 2014. [en línia en: <https://maria-toldra.com/2014/07/19/proleg-del-compendi-historial-de-jaume-domenec/> (última consulta: 20-II-2020)]
- , “La prosa històrica”, en L. Badia (dir.), *Historia de la literatura catalana*, III, Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Editorial Barcino - Ajuntament de Barcelona, 2015, pp. 163-172.
- TRACHSLER, R., “L’Histoire au fil des siècles. Les différentes rédactions de l’*Histoire ancienne jusqu’à César*”, en R. Wilhelm (ed.), *Transcrire et/ou traduire. Variation et changement linguistique dans la tradition manuscrite des textes médiévaux. Actes du congrès international (Klagenfurt 15-16 novembre 2012)*, Heidelberg, Winter, 2013, pp. 77-95.
- VEYSSEYRE, G. (ed.), *L’Etoire de Brutus. La plus ancienne traduction en prose française de l’Historia regum Britannie de Geoffroy de Monmouth*, Paris, Classiques Garnier, 2014.
- VISSER-VAN TERWISGA, M. de (ed.), *Histoire ancienne jusqu’à César (Estoires Rogier)*, 2 v., Orléans, Paradigme, 1995-1999.
- ZINELLI, F., “Les històries franceses de Troia i d’Alexandre a Catalunya i a ultramar”, *Mot So Razo*, 12 (2013), pp. 7-18.
- , “Au carrefour des traditions italiennes et méditerranéennes. Un légendier français et ses rapports avec l’*Histoire Ancienne jusqu’à César* et les *Fait des romains*”, en E. de Roberto i R. Wilhelm (ed.), *L’agiografia volgare. Tradizioni di testi, motivi e linguaggi*, Heidelberg, Winther, 2015, pp. 63-131.

APÈNDIX

EPISODIS DE MATÈRIA TROIANA (MS. ESPAGNOL 13 BnF)¹

1. SECCIÓ II: ORIENT I

[24v] **D'on exiren los grechs ne de qual linatge ne per qual rahó² an nom grechs**

D'aquesta cosa compten e dien³ los actós en llurs faules com ni en qual manera Fetón⁴ spletà⁵ vers son pare. Mas d'aquesta cosa yo no diré plus, car és⁶ monsónegua so que ells ne dien⁷. Mas solament vos ne diré aytant de la gran calor, que ella fo axí gran que moltes gentz ne morien, segons que yo vos é dit

¹ Seguim els criteris d'edició habituals en la col·lecció «Els Nostres Clàssics» de l'editorial Barcino. Regularitzem l'ús de les grafies *ij*, *u/v* i *c/ç*. Usem el punt volat per a indicar les elisions d'una vocal que no tenen representació gràfica actualment. No marquem el desenvolupament de les abreviatures amb un tipus especial de lletra. Transcrivim en lletres les xifres romanes I-III i com a *f* la doble *ff*. Resolem per *ar* els casos de l'abreviatura *er/re* que corresponen a una *e* no etimològica (*paraules, partida*), produïts per la neutralització *a/e* habitual en els textos d'aquesta època. Simplifiquem en *s* la grafia *ss* inicial i postconsonàntica (*sson > son, semblanssa > semblansa*). Seguim els criteris actuals d'accentuació, puntuació, ús de majúscules i minúscules, separació de paraules, apostrofació i guionet. Marquem entre claudàtors les restitucions de paraules alienes al manuscrit. Per a la transcripció de noms propis i la informació mitològica, seguim GRIMAL, P., *Diccionari de mitologia grega i romana*, Barcelona, Edicions de 1984, 2009. Les citacions de la *HAC* corresponen, per a la secció Orient I, a l'edició sinòptica, ja citada, de VISSER-VAN TERWISGA (*Histoire ancienne*, vol. I, pp. xi-xiii i 11-13), que edita el manuscrit 2576 de la Nationalbibliothek de Viena (V) al costat del ms. 20125 de la BnF (P). Fem referència també al ms. Additional 19669 (fol. 57r-57v) de la British Library (L), encara inèdit, amb el qual presenta més concomitàncies la traducció catalana, com hem explicat. Subsidiàriament citem també el ms. OUL 1 de l'Otemae University Library (O) editat per Otaka (*L'Histoire ancienne*, I, p. 150-152). Per a la secció de Troia, seguim l'edició de Jung (*La légende*, p. 359-439), acarada també amb l'Additional 19669 (fol. 77r-92v); citem també algunes variants del ms. Français 246 (A) coincidents amb el text català.

² *rahó*] Taca de tinta sobre la *a* (potser per intentar corregir una *e*).

³ *compten e dien*] *dient et racontent* VL.

⁴ *Feton*] *Pheton* VL. Faetont, fill del Sol.

⁵ *spletà*] *exploita* VL.

⁶ *és*] *ells es* en ms.

⁷ *car ... dien*] *car tout ce est noient et mensogne* V, *quar il est mensonge* L, *quart tot ce est niens* P, *car c'est mensonge* O. Noteu la proximitat del mot *monsónegua* ('mentida') del text català al francès *mensonge*.

dessús⁸. Mas abtant vos lexaré a parlar d'aquesta matèria, car yo, si [25r] volia proceir ni metre en mon libre ço que los actós ne deÿen, sertes yo diria assats de monsonnegues, mas d'aquesta cosa a mi no cal guayre [dir], sinó solament de assò qui demostra e contén a ésser veritat, e per ço retornaré yo a ma dreita matèria⁹. Com Eutropes¹⁰ fo mort, sí regnà als ariens¹¹ Renus¹² XI anys; e a aquells¹³ de Atenes¹⁴, Sictomus¹⁵, e als assiriens regnà Aminces¹⁶ XLV anys. Ara vos diré com Stèlenus perdé son regne ne per qual fellonia.

En aquest temps d'on yo vos parle, sí eren dos frares, la un era apellat Dànaus e l'altre Egifus¹⁷, e sí regnaven en una partida de Sixa¹⁸. E Dànaus se perpensà¹⁹ d'una trop gran malaventura, ço és, que ell tolgués a son frare son regne. E què feu ell? Egiptus havia L fills²⁰ e si los feu oceiure tots Dànaus, sinó solament un, qui'n scapà per feyt d'aventura. E aquest ach nom Liceus²¹, lo qual tench lo regne après de son oncle. No us meravellets pas d'açò que yo dich que Egiptus agués tants de fills, car los infels²² havien ladonchs tantes de mullers com ells se volien e han encara vuy aytantes com ne poden tenir.

⁸ *Mas solament ... dessús]* se tant non com je vous di del grant chaut V, fors de la grant cholor que je vous ai dite L. Fa al·lusió a l'explicació amb què acaba la rúbrica anterior: *En aquest temps mateix ach [en] Ethiope e en Sixe axí gran calor, que poch se'n falgué que totes les gents no morissen* (f. 24v). Segons Orosi (*Historiarum libris septem adversum paganos*, I 10.19), alguns atribuïren aquesta xafogor als cavalls desbocats de Faetont. Vegeu edició bilingüe d'ARNAUD-LINDET, M.-P. (ed.), *Histoire (Contre les Païens)*, Paris, Les Belles Lettres, 1990.

⁹ *Mas abtant ... matèria]* Afegit del traductor.

¹⁰ *Eutropes]* *Cotropus* V, *Crotopus* LPO. Crotop, rei d'Argos.

¹¹ *ariens]* *Argiens* VL.

¹² *Renus]* *Stolemis* V, *Stelenus* LPO. Estènel, rei dels argius.

¹³ *a aquells]* *aquells* en ms.

¹⁴ *a aquells de Atenes]* *a Athenes* VL.

¹⁵ *Sictomus]* *Erithonius* V, *Erisonius* L, *Erictonius* P, *Erectonius* O. Erictoni, rei d'Atenes

¹⁶ *Aminces]* *Amintus* V, *Amintes* LPO. Amintes, rei dels assiris.

¹⁷ *Egífus]* *Egistus* VLP, *Egiptus* O. Egipte, fill de Belos i Anquínoe, germà de Dànaus.

¹⁸ *de Sixa]* *d'Asire* V, *de Siche* L, *de Sithe* PO.

¹⁹ *perpensà]* *porpensa* V, *porpansa* L.

²⁰ *E què feu ell? Egiptus havia L fills]* *Egistus avoit .L. fis. Que fist il donques ?* V, *E que fist il ? Egistus avoit L filz* L, *E que fist il adonques ? Egistus avoit .l. fiz* P. El text català segueix el mateix ordre de la frase que LP. Els cinquanta fills d'Egipte van fer matrimoni amb les Danaïdes, les cinquanta filles del seu germà Dànaus, però van ser assassinsats per elles durant la nit de noces; tots excepte Linceu, que va ser perdonat per la seua dona Hipermestra.

²¹ *Liceus]* *Linteüs* V, *Linceüs* LP, *Lincheüs* O. Linceu, fill d'Egipte.

²² *infels]* *païens* V, *paien* L.

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espagnol 13 de la BnF

Com Dànaus ach feyta aquesta gran desleyaltat²³, ell mateix fo cassat²⁴ de la terra e sí se'n fugí a Estèlènum, qui ladonchs era senyor e rey dels ariens²⁵. E sí regnà aquí L anys e feu aquí despuys moltes de males haventures. E per rahó de aquest Danus foren depuys los ariens apellats grechs; e per aquest nom los apella hom encara vuy²⁶. Enaxí com vós hoÿts mudaven llurs noms les terres e los regnes, e hoch encara les gents prenien los noms de llurs senyors²⁷. En lo temps de aquest Danus fundà e edificà Dàrdanus la ciutat de Dardània.

[25v] **De qual linatge los troyans exiren ne per què han nom troyans; axí mateix, les terres qui les poblà**²⁸

Aquest Dàrdanus fo la primera semensa de Troya²⁹. Mas, emperò, no entenats pas que en aquell temps ells aguessen nom troyans, ans agren bé nom dardaniens³⁰. Mas enaprés hoyretz per³¹ qual rahó ells agren nom troyans³².

En aquest temps fo feta en Grècia la primera carreta o carro que en tota Grècia fos feta. E sí la feu Eriscomus³³, qui molt era hom suptil e molt engiyer e savi³⁴.

²³ *aquesta gran desleyaltat]* *ceste grant deslioutés et ceste felenie V, ceste grant desloiauté et ceste felonnie L, ceste grande desloiauté et ceste felonie P, ceste grant desloiauté et ceste grant felonnie O.*

²⁴ *cassat]* *descaciés V, chaciés P. De cassar, 'expulsar'.*

²⁵ *senyor e rey dels ariens]* *rois des Argiens VL. Om., per homeotelèuton, et si lle retint en son regne. Puis alla tant la cosse que Danaüs li toilli son royaume. Ensi fu rois Danaüs des Argiens V.*

²⁶ *E per rahó ... vuy]* *Et de son nom furent puis li Argiens apellés, se sont les Grezois, Danayens V, et puis furent li Argien apelé, ce sont li Grezois, apelé par lui Danien L.*

²⁷ *e hoch ... senyors]* Afegit del traductor.

²⁸ Om. *Seignors, cist est le comencement de Troies V, ci est li coumencement de Troie L.* Al marge esquerre, en lletra diferent i tallat parcialment: *[Eris]omus feu lo primer carro [o car]reta.*

²⁹ *la primera semensa de Troya]* *de la ville la primeraine semence V, la premiere semence L.* Dàrdan és considerat el fundador de la ciutat de Dardània i de la ciutatella de Troia.

³⁰ *Mas ... dardaniens]* *Par cestuy orent il primerainement nom Dardaniens V, Par cestui orent il premiers a non Dardanien L.*

³¹ *per]* *loc per en ms.*

³² Om. *se vos i volés entendre V; om. també en L.*

³³ *Eriscomus]* *Erithonius V, Eristonius L, Erictonius P.* S'atribueix a Erictoni la invenció de la quadriga.

³⁴ *hom suptil e molt engiyer e savi]* *engigneur et sage V, bons enginierres et sages L.* Om. *et nequedent si en avoit ja en autres contrés V; om. també en L.*

En aquest temps menava atressí sa senyoria en Egipte³⁵, prés lo flum del Nil, Buzieris³⁶, lo qual era hom molt dezleyal³⁷, car los hostes que ha ell venien per alberguar ell los feya totz ociure, e sí prenía la sanch e'n fasia ha sos déus sacrificis.

En aquest temps atressí vengren, de Teves en Egipte, Fenis e Chadinus³⁸; enaprés se'n vengren en Suria³⁹ e sí regnaren a Tir e a Sidònea. E puys après sí edificà Chadinus Tebes, qui encara vuy és apel·lada Estives⁴⁰, e sí és en la illa de Mouton⁴¹. E açò per tal com llà havia ell sa sor querer⁴², que Júpiter havia furtada⁴³. E puys après sí la pres ell per muller⁴⁴. E la dona aquesta havia nom Europa; e sí hixí d'ella molt gran linyatge.

E en aquest temps d'on yo vos parle morí Moysès, lo profeta⁴⁵. Atressí anà⁴⁶ ladonchs Perseus de Grècia en Àsia⁴⁷. E sí los correch desús per la batalla⁴⁸, e sí descomfí e ocís e destruí les gentz qui en aquella terra habitaven. E per ço com ell conquistà e mes tota aquella terra sots sa senyoria, se volch que agués nom tota aquella terra Pèrsia, per amor de son nom, qui Perseus era appellat. E d'aquella hora avant foren e són totes aquelles gentz apel·lades persians e la terra, Pèrsia.

³⁵ *menava atressí sa senyoria en Egipte] regnoit adonque en unes des parties d'Egipte V, menoit ausi sa seignorie en Egypte L.*

³⁶ *Buzieris] Busiris VL. Busiris, rei d'Egipte, famós per la seua crueltat.*

³⁷ *era hom molt dezleyal] fexoit aussi mout desliouté et de felonies V, faisoit mlt de desloiautez L.*

³⁸ *Fenis e Chadinus] Fenix et Katinus V, Phenix et Cadinus LP. Fènix i Cadme, germans, enviats pel seu pare Agènor a buscar Europa, raptada per Zeus (Júpiter).*

³⁹ *enaprés se'n vengren en Suria] en la tere de Sire V, en la terre de Syre L.*

⁴⁰ *Estives és el nom habitual de la ciutat de Tebes en textos catalans de l'època. El trobem, per exemple, en la Crònica de Ramon Muntaner (cap. 235, 237, etc.).*

⁴¹ *Mouton] niouton en ms.*

⁴² *querer] querre VL; ' cercar, buscar'.*

⁴³ *qui encara ... furtada] qui ore est Estives apellés, car la alla ill sa seror querre, que Jupiter avoit ravie V, qui encor sont l'ille de Moncon Estives apelees, quar la ala il sa seror querre, que Jupiter avoit ravie L, qui or est Estives apelees, quar la ala il sa seror querre, que Jupiter en avoit ravie en l'isle de Moisson P, qui encores est appelez Lisle de Mouton, car la ala Cadmus querre sa seur que Jupiter avoit ravie O.*

⁴⁴ *E puys ... muller] Et puis l'ot a feme Asternis, qui regnoit en Cretes V, et puis la peist a fame Asterius, qui regnoit en Certe L. Zeus va casar Europa amb Asteriò, rei de Creta.*

⁴⁵ *Así's conté d'on isqué lo nom de [[]a terra apella[d]e Pèrcia e les gents [fore]n apel·lades per[si]ans] al marge esquerre, en lletra diferent i tallat parcialment.*

⁴⁶ *aná] regnà en ms.,, ala VL.*

⁴⁷ *de Grècia en Àsia] en Ayse la grant V, de Grece en Asye L, de Gresse en Asye P.*

⁴⁸ *Om. en une des parties LV.*

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espagnol 13 de la BnF

Après que Cransses⁴⁹ fo mort, sí regnà en Babilònia e en Assire⁵⁰ Botllocus⁵¹ XXV anys. E aquest ach una filla, qui Joza⁵² fo apelada, la qual regnà ab son pare ensemps e fo reyna [26r] XII anys. En lo temps de aquest regnà atressí Chadinus a Teves. E de sa filla, qui Sèmetlle⁵³ fo apelada, nasqué Líber⁵⁴, lo valent cavaller⁵⁵, lo qual en la subirana Índia mes les fites ho motes⁵⁶ après les grans batalles que ell hi ach feytes. E com ell viu que ell no poch plus avant anar, sí feu fer dues molt grans⁵⁷ ymatges d'or en semblansa de dues donzelles e sí les posà aquí e dix que ja aquelles no serien jamés per null home passades⁵⁸. Mas despuys gran temps après sí fo Alexandre, lo gran emperador⁵⁹, qui les passà, mas açò fo molt petit, segons que vós poretz hojr avant, com lloch e temps serà.

En lo temps que Chadinus regnava, sí fo Bixa⁶⁰ fundada, e sí la edificà⁶¹ Fenis⁶², mas ella era ja tot abans apelada Arandina⁶³. E en aquest temps mateix, Silinus de Thebes, e Hazecus e Amfion⁶⁴, tots tres aquests trobaren primerament l'art de músicha, mas no per tant que despuys és ella molt assoptiliada⁶⁵.

⁴⁹ *Cransses*] *Anontius V, Canintes L, Amintes P, Cadmus O.*

⁵⁰ *Assire*] *Asyre V, Assyre L.*

⁵¹ *Botllocus*] *Belocus V, Bolocus L.*

⁵² *Joza*] *Jossa VL.*

⁵³ *Sèmetlle*] *Semelle V, Semele L.* Sèmele, filla de Cadme i Harmonia.

⁵⁴ *Líber*] *Liber VL.* Líber, nom itàlic de Dionís (identificat a Roma amb el déu itàlic *Liber Pater*), fill de Sèmele i Zeus.

⁵⁵ *lo valent cavaller*] Afegit del traductor.

⁵⁶ *motes*] moltes en ms.; *en la subirana ... motes*] *que en Ynde mist les bones V, qui en Ynde mist les bonnes L, qui en Inde mist les bones P, qui es Indes mist et assist les ordes et les bonnes O.*

⁵⁷ *grans*] *gran* en ms.

⁵⁸ *sí feu ... passades*] *si dist que celles ne seroient ja mais par nul homes passees V, si dist que celes ne seroient james par nul homes passees L.*

⁵⁹ *lo gran emperador*] Explicitació del traductor.

⁶⁰ *Bixa*] *Bitiona V, Bithia L, Bithinia P.*

⁶¹ *edificà*] *fonda et estora V, fonda L.*

⁶² *Fenis*] *Phenis VL.*

⁶³ *Arandina*] *Arondina V, Arinduma L, Arundina P.*

⁶⁴ *Silinus de Thebes, e Hazecus e Amfion*] *Linus de Tebes et Zeteus et Amphiom V, Philinus de Thebes et Azecus et Anphion L, Linus de Thebes et Zetus et Amphion P.* Amfion, fill de Zeus i Antiope, germà bessó de Zetos, va rebre d'Hermes una lira i es va dedicar a la música. Linus pot correspondre a Licos, marit d'Antiope en algunes tradicions, o potser a Linos, fill d'Amfimar i d'una musa, a qui s'atribueixen la invenció del ritme i la melodia.

⁶⁵ *tots tres ... assoptiliada*] *Cist troverent primerement l'art de mussique V, Cil troverent premierement l'art de musique L, Cist troverent premerement l'art de mussique P.* Om. O.

2. SECCIÓ V: TROIA

[60v] **Per qual rahó los grechs aïraven axí mortalment los troyans**⁶⁶

En lo temps que Laumedon era stat novellament fet rey en la ciutat de Troya⁶⁷, qui encara ladonchs no era pas de axí gran renom⁶⁸ com ella stech despuys, aquest Laumedon no edificà pas primerament Troya, ans la habità primerament Frigua, lo qual fou [61r] e stech⁶⁹ del liyatge del fill de Jàfet⁷⁰, e per son nom ach nom la província Fríguia e axí és encara vuy apellada per moltes de gentz⁷¹. E aquest Friigua comensà primerament les habitacions de la terra e de la ciutat qui puys fo⁷² apellada Troya. Aprés aquest Frigua, sí regnà Dardàneus, qui stech d'aquella matexa linyada⁷³. Aprés ell, sí regnà Eric-tomus⁷⁴, qui fo pare del rey Tros⁷⁵, per lo nom del qual la ciutat fo apellada Troya. Aquest rey Tros fo molt valent chavaller⁷⁶ e sí ach dos fills, d'on la un⁷⁷

⁶⁶ Els paràgrafs inclosos en aquesta rúbrica, amb la qual s'inicia la secció de Troia en la *HAC*, contenen una genealogia dels troians que no trobem en la *De excidio Troiae historia* de Dares. Segons Jung (*La légende*, p. 338), remunta a la crònica d'Eusebi de Cesarea traduïda per sant Jeroni, però podria haver sigut completada amb detalls procedents d'altres fonts, com potser Orosi (*Historiarum libris septem adversum paganos*, I 12.3-5). Vegeu VISSER-VAN TERWISGA, *Histoire ancienne*, p. 164; CROIZY-NAQUET, introd., p. 13, n. 15.

⁶⁷ *En ... Troya] ou tans que cil estoient, estoit Laomedon rois novelement a Troie HAC*, 359. Cfr. el mateix començament en la traducció del ms. 352: «En aquell temps que aquells éran, era hun rey apellat Laumedon, de Troya» (ed. PERUJO, "El rastre", p. 45).

⁶⁸ *no era pas de axí gran renom] n'estoit mie si grande ni si puplee ne si renomee HAC*, 359, *n'estoit mie de si grant renom L.*

⁶⁹ *fou e stech] fu HAC*, 359.

⁷⁰ En la primera secció de la *HAC*, dedicada al Gènesi, s'ha explicat detalladament la descendència de Noè i els seus fills, cadascun dels quals poblà una de les tres parts del món conegut aleshores (Àsia, Àfrica i Europa). Jàfet, fill de Noè, habità a Europa i el seu fill Friga/Frigus fundà la primera Troia, anomenada Frígia en honor seu, en la qual regnarà després el rei Dàrdan. Vegeu OTAKA (ed.), *Histoire ancienne*, I, pp. 214-215.

⁷¹ per son nom ... gentz] *de son non ot a non la terre premerainement Frige HAC*, 359.

⁷² *fo] fo ffo* en ms.

⁷³ *linyada] ligniee HAC*, 359. Llegiu *llynyada*, 'llynatge, línia familiar'. Om. *de cui non li terre ot a non Dardania HAC*, 359; om. també en L. La referència a la fundació de Dardània sí que consta en la secció Orient I, en el passatge que explica el llynatge dels grecs editat *supra*.

⁷⁴ *Eriptomus] Erictonius HAC*, 359, *Eriptomus L.* Erictoni, pare del rei Tros. La *c* ha estat corregida, amb un traç més gruixut, damunt de *e*.

⁷⁵ *qui ... Tros] fo pare del rey Tros* en ms, *qui fu père le roi Tros HAC*, 359. Restituïm el relatiu d'acord amb el text francès.

⁷⁶ *molt valent chavaller] mout vaillans chivaliers et fors et aidables HAC*, 359, *vaillanz chivaliers L.*

⁷⁷ *d'on la un] li uns HAC*, 359, *dont li uns A.* Noteu el calc en l'ús del pronom relatiu; el model subjacent devia presentar una forma com la de A.

ach nom Ylus e l'altre ach nom Guanimesdes. En lo temps que aquest rey Tros regnava en Troya, sí regnava en Meïcines, ço és en Grècia⁷⁸, un rey qui Tàntalus era apellat. Aquest rey Tàntalus guarrejava ab lo rey Tros e sí li ocís un seu fill, qui Guanimesdes era apellat⁷⁹, segons que yo vos é dessus divisat⁸⁰, per la qual rahó los uns e los altres sofriren moltes de males aventures⁸¹. E aquesta fo la primera semensa de la ira⁸² dels grechs e d'aquells de Troya.

Ara, donchs, vos diré com lo rey Tàntalus fo pare del rey Pèlopen⁸³. D'aquest rey Pèlopen ixí un rey que hom apellava Plístinen⁸⁴. E aquest Plístinen fo pare del rey Aguamènon e del rey Menalaus, qui fo marit de dama Alena, que Paris se'n menà e mes dins Troya, segons que per avant hoyretz⁸⁵.

Ara, donchs, podetz oir e entendre⁸⁶ que, pus que lo rey Tros de Troya e lo rey Tàntalus de Meïcines, ço és de Grècia, se entreaïraven tan mortalment, ells, qui eren cap e comensament de grans liyatges, que, donchs, pot hom ben dir que ells foren semensa per la qual los fills qui après d'ells⁸⁷ vengren no s'amaren punt jamés de llur vida⁸⁸.

⁷⁸ *Meïcines ... Grècia*] *Micenes HAC*, 359. L'explicitació és del traductor.

⁷⁹ Segons la tradició clàssica, Zeus, corprès per la bellesa del jove Ganimesdes, es va transformar en àguila per raptar-lo i després el va conduir a l'Olimp, on va fer de coper dels déus; altres tradicions, però, atribueixen a Tàntal el rapte. Com indica Jung (*La légende*, p. 406), l'autor de la *HAC* adapta ací un passatge d'Eusebi: «Ob raptum Ganymedis Troi, patri Ganymedis, et Tantalos bellum exortum est, ut scribit Fanocles poeta. Frustra igitur Iovis fabula et raptrix aquila confingitur». Això no obstant, és una informació semblant a la que trobem en Orosi (*Historiarum libris septem adversum paganos*): «Tantalus rex Phrygiorum Ganymedem, Troi Dardaniorum regis filium, cum flagitiosissime rapuisset, maiore conserti certaminis foeditate detinuit, sicut Phanocles poeta confirmat, qui maximum bellum excitatum ob hoc fuisse commemorat» (I 12-4), ed. ARNAUD-LINDET, *Histoire (Contre les Païens)*, p. 60. El rapte de la tradició clàssica, doncs, és transformat en mort. El passatge és interpretat malament pel traductor català del ms. 352: «Aquest rey Tàntalus agué guerra ab lo rey Tros e son fill Ganimesdes matà'l, al rey Tàntalus» (ed. PERUJO, «El rastre», p. 46). La guerra entre Tros i Tàntal apareix també en el *Chronicon* d'Eusebi tradúit per sant Jeroni (vegeu Jung, *La légende*, p. 185).

⁸⁰ *segons ... divisat*] Explicitació del traductor.

⁸¹ *males aventures*] *de paine et de malaventure HAC*, 359, *de male aventure L*.

⁸² *la ira*] *la haïne et de la chorine HAC*, 359, *la haïne et de la descorde L*.

⁸³ *Pèlopen*] *Pelopem HAC*, 359. Pèlops, fill de Tàntal.

⁸⁴ *Plístinen*] *Plistinem HAC*, 359. Plístines, fill de Pèlops i pare d'Agamènon i de Menelau en algunes tradicions.

⁸⁵ *que Paris ... hoyretz*] Anticipació del traductor.

⁸⁶ *oir e entendre*] *bien savoir et entendre HAC*, 359, *savoir et entendre L*.

⁸⁷ *d'ells*] *dell en ms*.

⁸⁸ *pot hom ... vida*] *peut bien estre et dut comencemens et semence, par quoi li oir après ne s'entr'amerent onques HAC*, 359, *pot bien estre et fu coumencemenz et semence, par quoi li oir après ne s'entr'amerent onques L*.

Lo rey Ylus, lo fill del rey Tros de Troya, tench après son pare⁸⁹ lo reyalme e sí fundà Ýlion, lo mestre castell⁹⁰ de Troya. E de son nom li mes ell nom Ýlion. Aquest Ilus fo pare del rey Laumedon. Aquest Laumedon regnava en lo temps que Èrcules vivia e floria⁹¹, e Tezeus atressí, segons que vós havetz hoÿt arrere. Aquest Laumedon sí reforçà molt durament los murs de Troya⁹². En aquest⁹³ temps mateix sí era rey de la ciutat de Pelopenze⁹⁴ Peleus⁹⁵, qui fo fill del rey Xaàcum⁹⁶, e Tètum⁹⁷. E de la linyada d'aquest rey fo Ulixes, car lo pare⁹⁸ de Ulixes fo frare de Crètum e fo honcle de Peleus⁹⁹.

Oppinió de alscons per què fo presa Troya

Ací fina la istòria de Troya¹⁰⁰, d'on los demers¹⁰¹ dien e compten que Troya no¹⁰² fo pas traÿda sinó per un cavall qui fo feyt de fust per lo sen de Ulixes e del rey Nèstor, qui·l divizaren a fer de axí gran statura que a penes fa a creure. E que dedins aquell cavall dien alguns que ells meteren tantz de cavallers, que ells se podien ben combatre una gran pessa de jorn ab aquells [61v] de la ciutat¹⁰³. E com aquell cavall fo feyt¹⁰⁴ e los chavallers foren meszos

⁸⁹ *après son pare]* après le décès son pere HAC, 359, après som pere L.

⁹⁰ *mestre castell]* maistre chastel HAC, 359. El castell principal, el més important; noteu el gal·licisme, usat també en la versió del ms. 352 (ed. PERUJO, "El rastre", p. 46).

⁹¹ *en lo temps ... floria]* au tans Herculés HAC, 359.

⁹² *reforçà ... Troya]* estora mout en son tans et enforsa si com de murs et de fossés la cité de Troies HAC, 359, enforca mout a son tens les murs de Troie L.

⁹³ *aquest]* ≠ aquest en ms.

⁹⁴ *Pelopenze]* Pelopenense HAC, 359, Polepenense L.

⁹⁵ Com en altres obres de la tradició troiana, l'autor de la HAC confon Peleu, fill d'Èac, amb Pèlias, fill de Creteu i germanastre d'Èson (JUNG, *La légende*, p. 407).

⁹⁶ *Xaàcum]* Eachum HAC, 359, Chaim L. Èac.

⁹⁷ *Tètum]* Creteum HAC, 359. Creteu.

⁹⁸ *lo pare]* Laertés, li peres HAC, 359, li peres L.

⁹⁹ *e fo honcle de Peleus]* qui fu oncles Peleus HAC, 359. Potser alguna confusió de noms explicaria que s'enllace el llinatge d'Ulisses amb Peleu, relació del tot allunyada de la tradició, o potser respon a l'ús d'una font desconeguda o a la supressió d'algun fragment de text que no ens ha arribat (JUNG, *La légende*, p. 407).

¹⁰⁰ En realitat, com hem explicat, l'autor d'aquesta versió de la HAC no ha inclòs tot el relat de la destrucció de Troia (rúbriques 2-66 en l'edició de Jung), o almenys no ens ha arribat en el ms. Espanyol 13, i passa a explicar el retorn i el destí final de diversos personatges (rúbriques 67-71).

¹⁰¹ Llegiu demés.

¹⁰² *Troya fo presa en l'any IIII mil LXXXIII del comensament del món tenent principat entre los jueus Abron en lo quart any al marge dret.*

¹⁰³ *que ells ... ciutat]* en estages qu'il fais i avoient faire, com per tele cité sousprendre et combatre a aus, s'il s'en percevoient HAC, 401, com por cele cité sorprendre et por combatre a aus, s'il s'en percevoient L.

¹⁰⁴ *fo feyt]* fu fais de fust HAC, 401, fu faiz L.

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espanyol 13 de la BnF

dedins, los grechs lo menaren fins a les portes de la ciutat sobre carretes tornejants¹⁰⁵ sobre què¹⁰⁶ la hobra era bastida. E com ells agren açò feyt, ells se'n tornaren en llurs tendes e sí gitaren lo foch a llurs tendes¹⁰⁷. E açò era senyal que ells se'n volien retornar en llur paýs e relexar lo setge¹⁰⁸. E sí dien que ladonchs ells se reculliren en llurs navilis. E com los troyans viren lo foch en les lotges dels grechs, ells n'agren molt gran joya¹⁰⁹ e sí ixiren de la vila. E com ells viren aquella gran meravella del cavall de fust qui era d'axí gran statura, ells¹¹⁰ ne foren tots meravellats. E sí feren tant, que ells lo menaren a la porta de la ciutat, mas ella era axí streta e baixa, que ell no y poch intrar¹¹¹, per què covench que ells enderrocassen dels murs una gran partida¹¹². E sí menaren lo cavall fins al temple de Minerve¹¹³, e aquí ells lo leixaren tot sol, car la nit era venguda e l'endemà ells volien fer festa. E sí dien que, com la nit fo bé scura e tothom stech adormit¹¹⁴, que los chavallers ixiren del cavall e los grechs de les naus se'n retornaren vers la ciutat¹¹⁵. E com ells vengren, ells atrobaren lo mur trencat e la porta uberta, e sí hoýren lo gran tabustol que los chavallers feýen¹¹⁶, qui del cavall eren ixitz [e] qui ab los troyans se combatien¹¹⁷. E sí intraren laýns per soccòrrer a llurs compayons¹¹⁸. E sí dien alguns¹¹⁹ que en aquesta manera stech Troya destruïda¹²⁰ e que Antènor e Ètnes hi consentiren per ço que

¹⁰⁵ *sobre carretes tornejants]* *sur roieles tormoians HAC*, 401.

¹⁰⁶ *sobre què]* *sur quoi HAC*, 401. Noteu el calc en la forma del relatiu tònic –i no pas del relatiu variable darrere de preposició forta–, per influència del text francès.

¹⁰⁷ Mentre que en el text francès s'utilitzen dos termes diferents (*tentes* i *loges*), el traductor català opta pel mot *tendes* com a equivalent per a tots dos, tot i que més avant sí que fa servir el sinònim *lotges*.

¹⁰⁸ *ells se'n volien ... setge]* *il s'en repairoient HAC*, 401.

¹⁰⁹ *joya]* *leece HAC*, 401, *joie L*.

¹¹⁰ *ells]* *que ells* en ms.

¹¹¹ *que ell no y poch intrar]* Explicitació del traductor.

¹¹² Aquest motiu, present ja en el *Roman de Troie* (vv. 25915-25920), apareix també en la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne (llibre xxx, p. 232) i sembla reprès en el *Tirant*, a partir de la traducció catalana de Jaume Conesa: «L'emperador, avisat de la sua venguda, li feýa aparellar molt grandíssima festa, e féu rompre vint passes del mur de la ciutat perquè pogués lo virtuós príncep entrar ab lo carro triümpfal» (cap. 467, p. 1480). Seguim l'edició a cura d'A. G. HAUF, *Tirant lo Blanch*, València, Tirant lo Blanch, 2004.

¹¹³ *al temple de Minerve]* *al temple Minerve* en ms, *au temple Minerve HAC*, 401. Restituïm la preposició per fer sentit, tot i que manca també en el text francès.

¹¹⁴ *E sí dien ... adormit]* *Mais quant tuit furent repaireé a lor osteus HAC*, 401.

¹¹⁵ *vers la ciutat]* *au plus tost qu'il porent vers la cité HAC*, 401, *vers la cité L*.

¹¹⁶ *lo gran tabustol que los chavallers feýen]* *la gran noise de lor chivaliers HAC*, 401, *la grant noise que lor chivaliers faisoient L*.

¹¹⁷ *qui del cavall ... combatien]* *qui les Troiens assailloient et ocioient HAC*, 401.

¹¹⁸ *E sí intraren ... compayons]* *Et il ausi lor corurent sore HAC*, 401.

¹¹⁹ *alguns]* *li pluisor HAC*, 401.

¹²⁰ *destruïda]* *souprise et destruite HAC*, 401.

ells fossen dezliures¹²¹. Mas enaxí no u compta pas Dari lo troyà, ne Ditis lo grech aytanpoch, qui la present ystòria scriviren abduy. E sí s concorden abduy ensemps e dien que ella stech traÿda per la manera e forma que vós havetz hoÿda dessus primerament, e no pas per lo cavall, ne no és pas creador que dedins un cavall de fust poguessen star mil ne dos mil chavallers armatz¹²².

Què feren los grechs ne a quina fi vingueren après que ells hagueren destruïda Troya

Après que la ciutat de Troya fon cremada, qui molt lonch temps triguà a cremar, los grechs, qui llurs naus agren aparellades e carreguades dels havers de Troya, e d'or e d'argent, ells se meteren en mar per anar en llur encontrada, mas malament los avench, car tot abans que ells fossen en llur país fo llur companya malament aminuada. E sí us diré com ni en qual manera¹²³.

Vós devetz saber que¹²⁴ Palomides¹²⁵, qui fo mort a Troya, fo¹²⁶ fill de Manipus¹²⁷, qui era senyor de la muntaya de Cafaraum¹²⁸, qui era asiza¹²⁹ sobre la mar. E dessus aquella muntaya, per la costera de la mar, havia roques qui

¹²¹ *fossen dezliures]* *fussent delivré et lor avoir et lor maisnees HAC, 402, fussent delivré L.*

¹²² *Mas enaxí ... armatz]* *Mais ensi ne le reconte mie Daires, la cui hystorie je vos ai devant dite, et je or plus ne vos en dirai, ains finirai l'estorie HAC, 402, Ensi ne le conte mie Daires, la cui estoire vos avez oie L.* Com veiem, el text francès no esmenta Dictis. El text català, com hem explicat, sembla fer-se ressò del pròleg de Guido delle Colonne.

¹²³ *Après ... manera]* *Oï avés et entendu, si vos voustistes, la grant destruction de Troies. Mout i ot gent ocise et d'une part et d'autre. Li Grijois, ains qu'il s'en partissent, espirent la cité par pluisors parties, et ele arst mout lonc tans, quar li pluisor volent dir que .vij. ans i fu li fus, ains qu'ele fust tote parfundue, mais je ne sai se se puet verités estre que tant i durast flamme, quar a tel fu et si grant et si orrible convenist grant peutere por avoir si longe norreture. E ne portant la vile fu si grande et les riches tors et les riches sales que bien pot estre verités qu'au chief de .vij. ans fu i peüst on trover, si come charbons o flamesches qui en grant mont de cendres o en celier o en fosse fussent repusses. Cui chaut de ce, puis que la cités fu embrasee? HAC, 402, Puis que la citez de Troie fu embrasee, qui .vij. anz mist a ardoir, li Grezois, qui lor nés orent apparoiillies et chargiees de l'avoir de Troie, et d'or et d'argent, il se mistrent en mer por raler en lor contree, mes malement lor en avint, que aincois qu'il i venissent, fu mlt amenuissee lor compaignie, et vos dirai coument L.* La traducció catalana, novament, coincideix més aviat amb el text de L. Noteu, en qualsevol cas, que el traductor català intenta suavitzar la possible inversemblança del relat, substituint el set anys que durà l'incendi a Troia, segons el text francès, amb una expressió temporal molt més difusa.

¹²⁴ *Vós devetz saber que]* *Bien avés oï que HAC, 402; om. L.*

¹²⁵ *Palomides]* *Palamedés HAC, 402.*

¹²⁶ *fo]* *lo en ms; fu HAC, 402.*

¹²⁷ *Manipus]* *Maniplus HAC, 402, Menipus L.* Naupli, pare de Palamedes.

¹²⁸ *Cafaraum]* *Caphareum HAC, 402.* El cap Cafareu, a l'illa grega d'Eubea.

¹²⁹ *asiza]* *assise HAC, 402.* Llegiu *assisa*, 'fonamentada, asseguda'.

Episodis de matèria troiana en el manuscrit espanyol 13 de la BnF

eren cubertes d'aygua¹³⁰, e de tals n'i avia qui eren descubertes, e per ço hi era la mar [62r] trop perillosa. E com lo rey Menipus¹³¹, qui molt era dolent de la mort de son fill¹³², qui era stat ocís a Troya, sabé que los grechs se'n retornaven en llur país¹³³, sí feu totes nitz¹³⁴ fer grans fochs, com la nit era pus scura, dessús aquella muntaya, per ço que los grechs qui per aquent passaven, los quals ell aïrava mortalment, vinguessen aquí, enaxí com ells se feren¹³⁵, per ço com los farons¹³⁶ que ell feya fer feyen demostrança de bon port. E per ço foren ells decebutz, car dessots aquella muntaya, dessús les roques, periren la major partida d'ells totz. E aquells qui scapar pogren d'aquella desventura foren d'altra part axí sobrepresos de fortuna¹³⁷, que la un no sabé l'altre què's fo feyt. E d'aquells meteixs qui scaparen ne vengren [a port]¹³⁸, en llur país¹³⁹ foren axí malvengutz, que llurs companyes e¹⁴⁰ llurs fills e¹⁴¹ llurs amichs¹⁴² se foren emparats de llurs heretatges e's combateren ab ells¹⁴³.

Lo rey Menalaus se'n menà a la perfi la reyna Alena en sa encontrada e en son regne¹⁴⁴, qui puys fou¹⁴⁵ de mantes gents remirada¹⁴⁶, per ço com per ella eren stats tantz de altz prínceps mortz e tant bell jovencell e tant prous¹⁴⁷ finida llur vida. Enaxí com vós hoÿtz avench als uns e als altres, sí que a penes sabé hom massa ben dir quals ne ixiren mils, o los grechs ho los troyans, qui agre n llur ciutat destruïda¹⁴⁸.

¹³⁰ *havia roques ... d'aygua] si avoit roches et grans pierres, dont les pluïors estoient d'aigue couvertes HAC, 402, avoit roches qui estoient couvertes d'aigue L.*

¹³¹ *Menipus] Nauplus HAC, 402, Manipus L.*

¹³² *de la mort de son fill] de son fill HAC, 402.*

¹³³ *país] ~~pa~~ pays en ms.*

¹³⁴ *totes nitz] Explicitació del traductor.*

¹³⁵ *enaxí com ells se feren] si com il firent HAC, 402.*

¹³⁶ *farons, 'fogates, fogueres'.*

¹³⁷ *de fortuna] par tempestes HAC, 402.*

¹³⁸ *d'aquells ... port] cil qui a la fin vindrent a port HAC, 402. Restituïm el sintagma que manca en el manuscrit, per mantenir el sentit.*

¹³⁹ *país] ~~pa~~is pays en ms.*

¹⁴⁰ *e] interlineat damunt de ~~ne~~.*

¹⁴¹ *e] corregit damunt de ~~ne~~.*

¹⁴² *llurs companyes ... amichs] lor fiz et lor femes et lor grans maisnees HAC, 402, lor mesniees et lor fil L.*

¹⁴³ *se foren ... ells] se volorent a aus combatre HAC, 402-403.*

¹⁴⁴ *en sa encontrada e en son regne] en son regne HAC, 403.*

¹⁴⁵ *Om. tant com ele vesqui HAC, 403; om. L.*

¹⁴⁶ *Om. et si la venoient veir li auquant HAC, 403; om. L.*

¹⁴⁷ *tantz de altz ... prous] tant prince et tante jovente HAC, 403.*

¹⁴⁸ *o los grechs ... destruïda] Ci le lairai des Grijois que plus n'en dirai a ceste fiee, ains dirai des Troïens qui de la grande occision eschapé estoient HAC, 403; om. L.*

Quals terres¹⁴⁹ poblaren aquells qui axiren de Troya

Com Troya stech destruïda, IIII maneres de gentz se'n partiren e sí us diré quales ni on elles anaren ne quals terres ells poblaren¹⁵⁰. Car ben sapiats que encara en aquell temps de ladonchs no habitava nulla creatura dessà los muntz de Mungeu e, si u feÿen, eren fort pocha de gent, e aquells tenien aytanta de terra com ells sols¹⁵¹ se volien, car nulla res no·ls ho contrastava¹⁵². Èlenus, lo fill del rey Príamus, e la reyna Ècuba, sa mare¹⁵³, e Cassandra e Adròmada¹⁵⁴ e tots sos infantz, e moltes d'altres gentz ab ells, se partiren de Troya¹⁵⁵. E sí se n'anaren dolentz e tristz¹⁵⁶, car plus havien perdut que neguns dels altres¹⁵⁷. E Èllenus, qui molt era savi, los menà en Crenoyson¹⁵⁸, e aquí ells demoraren tant e tan longuament¹⁵⁹, que ells foren ben reposats de la dolor¹⁶⁰ que ells havien menada. E enaprés tench e poblà Èllenus una gran partida de Macedònia¹⁶¹.

E après açò sí-s partiren de Troya¹⁶² una gran partida de la gent menuda qui scapats eren de la gran destrucció de Troya¹⁶³. E d'aquests hi ach molt gran abundància. E aquests feren tant¹⁶⁴, que ells agren naus e sí-s meteren en mar e sí navegaren tant que ells vengren en Sardenya. E aquí ells no volgren aturar per ço com ells no volien jamés ésser sotz altruy senyoria. Enaprés los seguiren altres [62v] gentz qui ixiren de Sardenya¹⁶⁵.

¹⁴⁹ terres] Amb una *r* sobrerera en ms.

¹⁵⁰ ells poblaren] *il tindrent et puplerent HAC*, 403.

¹⁵¹ sols] *sol* en ms.

¹⁵² Car ... contrastava] *Et bien sachés que desa les mons n'abitoient nulles gens, adonques ne ne manoiert fors un poi de jaïans, qui tant com il voloient, de terre i tenoiert HAC*, 402, *car bien saichiez qu'encor n'abitoit nul deca les monz ne n'i avoit cun petit de genz qui tenoiert tant de terres com il voloient L*. Passatge corrupte, potser per algun tipus d'error de lectura.

¹⁵³ sa mare] Explicitació del traductor.

¹⁵⁴ Adròmada] *Andromaca HAC*, 403; *Andromada A*.

¹⁵⁵ de Troya] Explicitació del traductor.

¹⁵⁶ dolentz e tristz] *dolant et triste HAC*, 403, *dolant L*.

¹⁵⁷ car plus ... altres] *si come cil qui plus i avoiert perdu et en dolorous damage que null des autres HAC*, 403, *qui plus avoiert perdu que nus des autres L*.

¹⁵⁸ Crenoyson] *Cernosium HAC*, 403, *Cernosiom L*.

¹⁵⁹ tant e tan longuament] *tant com il voudrent HAC*, 403, *tant L*.

¹⁶⁰ la dolor] *la grant dolor HAC*, 403, *la dolor L*.

¹⁶¹ Macedònia] Amb titla supèrflua.

¹⁶² de Troya] Explicitació del traductor.

¹⁶³ qui scapats ... Troya] *qui ensamble s'estoient trait et eschapé estoient de la desconfiture HAC*, 403.

¹⁶⁴ feren tant] *exploiterent tant et quistrent HAC*, 403, *exploiterent tant L*.

¹⁶⁵ qui ixiren de Sardenya] *qui puis orent de tote la terre de Sartaigne le seignorie HAC*, 403, *qui orent de Sartaigne la seignorie L*.

E aquells qui primerament n'eren partitz navegaren tant¹⁶⁶, que ells vengren en aquell port on ara és la ciutat de Venècia. E com ells hi foren arribatz¹⁶⁷, ells esguardaren la mar e la terra¹⁶⁸, e sí tengren llur consell ensemps e què farien, car de franch liyatge eren, e per ço no era rahó¹⁶⁹ que ells¹⁷⁰ en null servatge o servitut¹⁷¹ se sotsmetessen. E per ço se acordaren ells, tots ensemps, que ells per res del món en terra de null hom estrany ells no's poblarien, per ço que algun no demanàs sobre ells la senyoria¹⁷². Mantinent, com aquell consell fon pres¹⁷³, ells se allotjaren en terra e sí comensaren llurs naus a junyir e aparellar¹⁷⁴, la una prés de la altra, en tal manera que ells hi poguessen metre terra e aportar dins la mar e aquí fer una gran mota¹⁷⁵. E a fer aquesta cosa no¹⁷⁶ laguiaren guayre anys, ans ho feren ells bé en assats poch temps¹⁷⁷ per ço que ells fossen franchs sens fer nulla servitut a neguna creatura¹⁷⁸. E sí feren aquella ylla hon ells se pogren molt bé a llur plaser alberguar¹⁷⁹, en la qual encara vuy és Venècia assetiada, qui és una de les nobles ciutats del món, segons que recompten aquells qui vista l'an diverses veguades¹⁸⁰.

Com los fills de Hèctor gitaren de Frigua Antènor e Anthènor se n'anà poblar en aquell loch hon ara és Vanècia

Dementre¹⁸¹ que aquells se treballaren en¹⁸² fer llur ciutat¹⁸³, sí s'avench que los fills de Èctor¹⁸⁴ esvaïren Antènor¹⁸⁵, car ben los era stat dit e anunciat¹⁸⁶

¹⁶⁶ Om. *d'isle en isle et de terre en terre* HAC, 403; om. L.

¹⁶⁷ *arribatz] parvenu et issu a terre* HAC, 403, *arivé* L.

¹⁶⁸ Om. *illueques basse et a petit de parfyn* HAC, 403; om. L.

¹⁶⁹ *rahó] raisons ne droiture* HAC, 403.

¹⁷⁰ *ells] ell* en ms.

¹⁷¹ *servatge o servitut] servage* HAC, 403. Noteu el calc lèxic, acompanyat de sinònim.

¹⁷² Om. *mes en la mer, ou nus ne savoit que dire, feroient il lor habitations et lor manandises* HAC, 403; om. L.

¹⁷³ Om. *ne s'atargerent mie* HAC, 403; om. L.

¹⁷⁴ *junyir e aparellar] appareillier et faire* HAC, 403, *apparoilier* L.

¹⁷⁵ Om. *ou l'aigue estoit mout parfunde, por ce que la forterece feïssent por estre a franchise* HAC, 403, *qui fust franche* L.

¹⁷⁶ *no] ratllat* en ms.

¹⁷⁷ *en assats poch temps] assats lonch temps* en ms. Esmenem la lliçó, del tot contrària al sentit del segment precedent, d'acord també amb el text francès: *A ce faire ne mistrent mie longe atendance, ains i ovrent tant qu'il i firent tel isle o il se porent segurement herberger et atraire* HAC, 403.

¹⁷⁸ *per ço ... creatura]* Recupera en part el sentit del segment suprimit en la frase anterior.

¹⁷⁹ *alberguar] herberger et atraire* HAC, 403, *hebergier et retraire* L.

¹⁸⁰ *en la qual ... veguades]* Afegit del traductor.

¹⁸¹ *Dementre]* *Entrués, beau segnor* HAC, 403, *Dementiers* L.

que Anthènor era stat aquell qui havia Troya destruïda e traÿda¹⁸⁷, e que Eneas¹⁸⁸ no havia sabut res de la traÿció fins que ella stech tractada ne negun no podia soccòrrer la vila¹⁸⁹. E per ço lo esvaïren los fills de Hèctor¹⁹⁰. E Antènor intrà en mar al plus tost que ell poch, e ab ell tota sa gent¹⁹¹, d'on ell ach molta ajustada. E com ells foren en llurs naus, ells foren per compte dos mil DL¹⁹². E aquells qui se n'anaren ab Èlenus e ab Andròmada, muller de Hèctor¹⁹³, foren dos mil CC¹⁹⁴.

Com Anthènor stech recullit en ses naus ab tota sa companya, ell anà tant¹⁹⁵, que¹⁹⁶ per fet d'aventura¹⁹⁷ ell vench en lo guolf qui ara és apellat de Venècia, hon los troyans que yo vos he dessus dit feÿen llur ciutat¹⁹⁸. E com aquells los viren venir, sí foren molt¹⁹⁹ meravellats quines gentz podien ells

¹⁸² en] ~~en~~ en en ms.

¹⁸³ Om. dont l'uevre ne fu mie tost consume HAC, 404; om. L.

¹⁸⁴ Om. et sa gent HAC, 404, et lor genz L.

¹⁸⁵ Om. et la soe gent, qui remés estoient a Troies HAC, 404; om. L.

¹⁸⁶ dit e anunciat] dit et conté HAC, 403, dit et noncié L. Om. et il bien le savoient HAC, 404; om. L.

¹⁸⁷ destruïda e traÿda] traïe HAC, 404.

¹⁸⁸ Eneas] eeneas en ms.

¹⁸⁹ e que Eneas ... vila] Mais Livinus, li poestes, dist qu'il dui la traïrent, Eneas et Anthenor, mais Sisenna est encontre qui dist qu'Eneas ne la traï mie, mais Anthenor, por ce qu'il herberga les messages de Gresse que Agamennon et li autre envoierent por dame Helaine au roi Priant requerre. E si herberga ausi Ulixés, qui en povre abit vint a Troies por veir la vile, les gens et la forterece. Anthenor le reconut bien, et si n'en retint mie ne fist savoir au roi Priant ne a nullui de sa maisnee. Et por certe choze si dist Sisenna qu'il sous fist la traïson ne qu'Eneas ne le sot trosqu'atant qu'il l'ot tote porchacee et faite et que noiens estoit mais de la vile aidier et defen[dre] ne socorre HAC, 404; et que Eneas ne sot rien de la traïson, jusque a tant que nus ne pot secorre la vile L. El traductor català opta per la tradició que atribueix a Antènor, tot sol, la traïció de la ciutat de Troia, tot i que elimina les referències als autors (com en el manuscrit L) que la recullen; d'aquesta manera Eneas, l'heroi fundador de Roma, en queda lliure de culpa. Vegeu JUNG, *La légende*, p. 429.

¹⁹⁰ E per ço ... Hèctor] Por ceste choze envaïrent li fill Hector le roi Anthenor HAC, 404; Et por ce l'envaïrent li fil Hector L.

¹⁹¹ sa gent] sa gent et sa maisnee HAC, 404.

¹⁹² dos mil DL] .ij. mile et .v.c. et .l. HAC, 403, ii.^m et .v.^c et .l. L.

¹⁹³ muller de Hèctor] Explicitació del traductor.

¹⁹⁴ Om. quant il s'en partiren HAC, 403, quant s'em partirent L.

¹⁹⁵ Com ... tant] Anthenor erra tant par mer lonc termine HAC, 403, Anthenor erra tant L.

¹⁹⁶ que] interlineat en ms.

¹⁹⁷ Om. dont on trueve par mer mainte grande HAC, 404; om. L.

¹⁹⁸ en lo guolf ... ciutat] la ou li Troïen estoroient en mer cele cité et cele isle, si com je vos ai devant l'uevre contee et dite HAC, 404, la ou li Troïen fermoient la cité, ensi com vos avez oi L.

¹⁹⁹ molt] molts en ms.

ésser e sí corregueren a llurs armes. E Anthènor feu armar les sues, qui molt se duptava²⁰⁰, mas a la perfi ells se acostaren tant, que ells se parlaren ensemps e sí's conegueren. E ladonchs sí feren molt gran joya²⁰¹. E com Anthènor fo vengut a terra²⁰², sí y ach manta làgrima lançada, car a ells sovench [los recordà]²⁰³ de llurs amichs e de llur nobla ciutat, que ells havien perduda. Tant parlaren ensemps, que Anthènor demorà ab ells. E sí'l feren rey e senyor llur, car molt l'amaven²⁰⁴. Lladonchs fo la ciutat molt ben poblada, e sí la cresqueren aytant com ells agren [63r] menester²⁰⁵. E sí la²⁰⁶ apellaren, per amor de Anthènor²⁰⁷, Antenòrida²⁰⁸. Aquella ciutat cresqué molt e esforçà, car, enaxí com llurs liyatges crexien e multiplicaven²⁰⁹, enayxí crexien ells la illa e la poblaven²¹⁰. Mas²¹¹ ara vos lexaré a parlar d'aquests²¹², car ajustaren grans liyatges²¹³, e sí us diré de Èlenus e d'aquells qui ab ell eren²¹⁴.

Èlenus poblà²¹⁵ molt gran terra en Macedònia²¹⁶, segons que yo vos he dessus ja parlat. En aquest endemig, los fills de Èctor foren ja crescuts, e sí foren molt prous e valentz. E com ells agren cassat²¹⁷ Anthènor de la terra, ells

²⁰⁰ Om. *adès de dur encontre HAC*, 404; om. L.

²⁰¹ *gran joya] grant joie et grant leece HAC*, 404, *grant joie* L.

²⁰² Om. *tuit cil qui la estoient s'en esjoïrent mout HAC*, 404; om. L.

²⁰³ *los recordà]* om. en ms. i en L, *resovenoir HAC*, 404. Restituïm el segment per fer sentit.

²⁰⁴ *car molt l'amaven]* *quar moult estoit sages et mout durement l'amoient HAC*, 404, *quar mlt l'amoient* L.

²⁰⁵ *molt ben ... menester]* *faite et creue HAC*, 404, *acreue* L.

²⁰⁶ *menester ... la]* Segment afegit fora de caixa; consta també com a reclam al final del foli anterior.

²⁰⁷ *per amor de Anthènor]* *por Anthenor HAC*, 404.

²⁰⁸ Om. *et Anthenorides en orent a non li pueple. Mais puis i ot un roi qui ot a nom Henetus, por le cui non la cités ot a non Enethia. Et cil qui après vindrent le non le changierent et Venethiam l'apelerent HAC*, 404; om. L.

²⁰⁹ *crexien e multiplicaven]* *croissoient HAC*, 404.

²¹⁰ *enaxí crexien ... poblaven]* *croissoient il l'isle et les riches manandises HAC*, 404, *heerioient il l'ille et la contree* L. Om. *Et tant firent que tote la terre joust la mer et ensus grant piece fu a aus et a lor laborages apendans et aciné HAC*, 404; om. L.

²¹¹ *Mas]* ~~mas~~ mas en ms.

²¹² *d'aquests]* Amb titla supèrflua.

²¹³ Om. *qui la terre puplerent, puis en mains lius HAC*, 404; om. L.

²¹⁴ *sí us diré ... eren]* *si dirai des fills Hector un petit, et puis d'Eneas, quar ce fu cil qui primes se parti de Troies. Mes je n'en sui mie premerainement la matere, por ce que si je l'eüsses premiers entreprise, si longement i meïsse, que des autres ne sovenist a ceaus qui l'oïssent, quant je i vouisse retraire HAC*, 404-405; om. L.

²¹⁵ *poblà]* *tint et pupla HAC*, 404, *puepla* L.

²¹⁶ *en Macedònia]* e *Macedonia* en ms. (el segon mot, amb titla supèrflua), en *Macedonie HAC*, 405, en *Macedoine* L.

²¹⁷ *cassat]* *enchacé HAC*, 404, *tant chacié* L.

edificaren una ciutat²¹⁸, per Troya a reparar, e Troya la nomenaren²¹⁹. D'aquestz ixí moltz grans gentz, les quals apellaren aquella ciutat Cepta²²⁰. Enaprés ells edificaren una altra Troya en la una de les partides de la gran Troya deserta. E sí edificaren encara una altra²²¹ ciutat qui és apellada Sent Johan de Salogres. Enaxí com vós hoÿtz, multiplicaren e cresqueren aquells qui ixiren de Troya per diverses partides²²². E sí feren assatz torneigs e grans batalles²²³ contra aquells qui prés d'ells habitaven qui no eren²²⁴ de llur generació²²⁵. Mas de tot açò yo no us vull pus dir, ans vull revenir a la matèria²²⁶ per la qual aquesta ystòria²²⁷ stech comensada, ço és, com ni en qual manera Roma stech comensada, e de les hobres que feren aquells qui dedins habitaren, per diverses partides del món²²⁸.

Recibido: 21/02/2020
Aceptado: 03/09/2020

²¹⁸ Om. *si com li pluisor dient HAC*, 405; om. L.

²¹⁹ *e Troya la nomenaren] Troya la nomenaren en ms., et Troies premerement le nomerent HAC*, 405, *et Troie la nomerent L.*

²²⁰ *Cepta] Septe HAC*, 405, *Cepte L.* Deu ser Scepsis, et Sant Joan de Salogres, Saint-Jean de Salogres en el text francès, Efès, segons Raynaud de Lage, vegeu JUNG, *La légende*, 421. Om. *Ne sai mie bien la raison por quoi, se ce ne fu li septisme qui ja estoit ou non de Troies estoree o por la fuite des gens espars et repus que cil avoient que l'avoient estoree. Or vos en tenés quel que vos volés, et qui meillor raison en sauroit montrer et rendre, ja ne m'en corroceroie. De ceste gent issi grans pueples HAC*, 404; om. L. L'omissió s'ha produït probablement per homeotèlèton.

²²¹ *altra] ~~altra~~ altra en ms.*

²²² *per diverses partides] Explicitació del traductor.*

²²³ Om. *ces gens, quant il criurent HAC*, 405, *quant il crurent L.*

²²⁴ *eren] ~~ere~~ eren en ms.*

²²⁵ Om. *et a ceaus maismement qui de lors lignages erent descendu, puis que li lignee estoit eslongee. Segnor, et c'est en mout petit de tans c'uns lignages est eslongiés, et por petit d'ochoisson se merlent, puis ce di ensamble HAC*, 405, om. L.

²²⁶ *matèria] manera en ms., matere HAC*, 405, *matiere L.* Esmenem la llició d'acord amb el text francès. L'error de còpia deu haver-se produït per la semblança entre les dues paraules i per la proximitat del mot *manera* en la mateixa frase.

²²⁷ *aquesta ystòria] ceste choze et ceste hystorie HAC*, 405, *ceste estoire L.*

²²⁸ *Roma ... món] de Rome et des Romains et de lor ovres et coment la cités fu primes comencee HAC*, 405. Acaba ací la secció troiana de la *HAC*; el text català, seguint el model francès, continua amb els fets d'Eneas i l'ascendència genealògica dels francesos.